

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Ельвіра ЛУЗІК
« __ » _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

Тема: «Подолання агресивності у старших дошкільників засобами ігрової діяльності»

Виконавець: студентка групи Пп 426 Сивак Анастасія Павлівна

Керівник: канд. пед. н., доцент Косенчук Ольга Геннадіївна

Нормоконтролер: _____ Тамара МИХЕСВА

(підпис)

КИЇВ 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»
ОП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Е. Лузік
« » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Сивак Анастасії Павлівни

1. Тема дипломної роботи «Подолання агресивності у старших дошкільників засобами ігрової діяльності» затверджена наказом ректора від 10.05. 2022 р. № 487/ст.
2. Термін виконання роботи: з 14.02.2022 до 23.05.2022 р.
3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 78 сторінок, з них обсяг основного тексту 55 сторінки, список використаних джерел нараховує 49 позицій із них іноземною мовою - 2.
4. Зміст кваліфікаційної роботи: вступ; розділ 1. Теоретичні засади дослідження проблеми подолання агресивності у старших дошкільників засобами ігрової діяльності. Теоретичний аналіз проблеми агресивності у дітей старшого дошкільного віку. Особливості психологічного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Ігрова діяльність як засіб психолого-педагогічної роботи з дітьми які мають прояви агресивної поведінки. Висновки до першого розділу. Розділ 2. Емпіричне дослідження агресивності у старших дошкільників. Організаційно-методичне забезпечення діагностувального етапу експериментальної роботи. Корекційна програма подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності з високим рівнем агресивності. Висновки до другого розділу. **ВИСНОВКИ.**
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): рисунки, таблиці.

6. Календарний план-графік

ор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	20.02.22	виконано
2	Формулювання мети, завдання досліджень. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	05.03.22	виконано
3	Написання основної частини. Перше читання керівника	15.03.22	виконано
4	Написання вступу, висновків. Уточнення плану кваліфікаційної роботи	03.04.22	виконано
5	Оформлення роботи. Подання керівникові	12.05.22	виконано
6	Попередній захист кваліфікаційної роботи	27.05.22	виконано
7	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	07.06.22	виконано
8	Подання остаточного варіанта на кафедру	13.06.22	виконано
9	Захист роботи	17.06.22	виконано

6. Дата видачі завдання: «14» лютого 2022 р.

Керівник дипломної роботи _____ Косенчук О.Г.

Завдання прийняв до виконання _____ Сивак А.П.

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Подолання агресивності у старших дошкільників засобами ігрової діяльності»: 78

сторінок, 49 використаних джерел і літератури.

Об'єкт дослідження — агресивність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження — засоби ігрової діяльності щодо подолання агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити засоби ігрової діяльності щодо подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети означено **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз наукових джерел з проблеми агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

2. Визначити ресурси ігрової діяльності щодо подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку та виокремити провідні засоби ігрової діяльності.

3. Здійснити експериментальне дослідження діагностувального характеру щодо визначення рівнів агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

4. Розробити та апробувати корекційну програму з подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку

Практичне значення одержаних результатів полягає в підготовці й упровадженні, матеріали можуть бути корисними практичним психологам, вихователям закладів дошкільної освіти, батькам, фахівцям обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, студентам, які навчаються дистанційно, студентам під час проведення дослідження.

АГРЕСИВНІСТЬ, СТАРШИЙ ДОШКІЛЬНИЙ ВІК, ЗАСОБИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ АГРЕСИВНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	11
1.1. Теоретичний аналіз проблеми агресивності у дітей старшого дошкільного віку.....	11
1.2. Особливості психологічного розвитку дітей старшого дошкільного віку.....	20
1.3. Ігрова діяльність як засіб психолого-педагогічної роботи з дітьми які мають прояви агресивної поведінки	23
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	28
2.1. Організаційно-методичне забезпечення діагностувального етапу експериментальної роботи.....	28
2.2. Корекційна програма подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності з високим рівнем агресивності.....	42
Висновки до другого розділу.....	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	50
ДОДАТКИ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Динаміка прогресивних змін у навчальному просторі України реалізує психологічні та педагогічні дослідження в галузі самосвідомості та робота з дітьми дошкільного віку.

Під час війни діти дошкільного віку відносяться до самої вразливої категорії населення. Перебуваючи тривалий час у небезпеці, в стресовому стані дитина позбавлена нормальних умов для освіти, розвитку і проведенню вільного часу. Через почуття страху, жаху, напруження, тривоги, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Вимушено переміщені діти із зони активних бойових дій стикаються з проблемами соціальної адаптації знаходячись в нових соціальних умовах.

Причини агресивності дітей пов'язані з воєнним станом, стресовими ситуаціями, погіршенням стану здоров'я батьків і дітей, несприятливою екологією, наркоманією, алкоголізмом, неблагополучної спадковістю, ситуацією невизначеності, прискоренням ритму життя, умов життя більшості населення.

Проблема агресії як складного і важливого для вивчення психофізіологічного феномена викликає значний інтерес у дослідників у різних областях знань. Вивченню агресії і агресивної поведінки присвячена велика кількість робіт в області фізіології і психофізіології, психології та психіатрії, нейробіохімії і психофармакології, соціології та філософії, проте єдиної концепції агресії немає у зв'язку з різницею підходів до цієї проблеми в різних галузях наукових знань.

Діти ростуть у час стрімких змін і руйнування стереотипів, коли усталені моральні норми ще не сформовані.

У зарубіжній науковій методології та практиці агресивна поведінка людини розглядається в рамках інстинктивістського (З. Фрейд, К. Лоренц та ін.), біологічного (В. Гесс, Р. Джекобс, С. Меднік, Д. Олдс та ін.), фрустраційного (Дж. Доллард, Л. Дуб, Н. Міллер та ін.), когнітивного (Л. Берковіц, Л. Ерон, Д. Зілманн, Л. Х'юсманн та ін.), соціального

(А. Бандура, А. Басс, Р. Берон, Д. Річардсон, Б. Крейхі та ін.) підходів, кожний з яких подає своє трактування агресії та агресивної поведінки.

У сучасній психології проблема агресії висвітлена в працях С. Єніколопова, Л. Іванової, А. Налчаджяна, Н. Ратінової, А. Реана, Т. Рум'янцевої, І. Фурманова, О. Хреннікова, В. Павелківа, О. Бовть. Деструктивно-ворожий характер цього явища підкреслювався Н. Алікіною, С. Єніколоповим, Л. Конишевою, В. Степановим, В. Устіновою.

Зокрема потрібно зазначити, що вітчизняні дослідники (О. Бовть, О. Мізерна, О. Фотуйма) проводили дослідження і розглядали агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, але зарубіжні науковці (А. Бандура, Р. Уолтерс, Г. Паренс, Дж. Паттерсон, М. Раттер) акцентували увагу на пошуку окремих детермінантів прояву агресії.

Проблема подолання агресивності – одна з найважливіших напрямів роботи в закладі дошкільної освіти, з урахуванням того, що провідний вид діяльності дітей дошкільного віку – гра, дієвими є засоби ігрової діяльності.

Враховуючи зазначене вище, реагуючи на виклики суспільства, нагальною постає проблема подолання агресивності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО.

Отже, актуальність та недостатня розробленість проблеми дослідження, її теоретична і практична значущість, зазначені суперечності та доцільність наукового пошуку шляхів їх розв'язання зумовили вибір теми бакалаврської роботи: «Подолання агресивності у старших дошкільників засобами ігрової діяльності».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити засоби ігрової діяльності щодо подолання агресивності у старших дошкільників.

Відповідно до мети означено **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз наукових джерел з проблеми агресивності у дітей

старшого дошкільного віку.

2. Визначити ресурси ігрової діяльності щодо подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку та виокремити провідні засоби ігрової діяльності.

3. Здійснити експериментальне дослідження діагностувального характеру щодо визначення рівнів агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

4. Розробити та апробувати корекційну програму з подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – агресивність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – засоби ігрової діяльності щодо подолання агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження. Для досягнення окресленої мети і вирішення завдань дослідження було використано комплекс методів:

теоретичних – аналіз, порівняння, синтез, систематизація та узагальнення матеріалів наукових джерел з досліджуваної проблематики;

емпіричних – бесіда, експертна оцінка педагогів; «Тест руки» (Б. Брайклін, З. Піотровський, Е. Вагнер) (для діагностики агресії); схема спостереження за поведінкою дитини; тест тривожності (Р.Теммл, М.Доркі, В.Амен); методика самооцінки емоційних станів «Термометр»; методика «Руки» Е. Вагнера.

статистичних – побудова таблиць і графіків абсолютного розподілу частот, кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції r-Спірмена), факторний аналіз, кластерний аналіз. Обробка отриманих даних та графічна презентація здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS-17.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

- визначено сутність понять «агресивність», «діти старшого дошкільного віку»;
- вперше обґрунтовано теоретичні й методичні засади;
- обрано методи: схема спостереження за поведінкою дитини; тест

тривожності (Р.Темпл, М.Доркі, В.Амен); методика самооцінки емоційних станів «Термометр»; методика «Руки» Е. Вагнера;

- уточнено вікові психологічні особливості дітей 5-6 років;
- узагальнено передовий психологічний досвід з доведеною ефективністю, як вітчизняний так і зарубіжний.

Практичне значення одержаних результатів полягає в підготовці й упровадженні, матеріали можуть бути корисними практичним психологам, вихователям закладів дошкільної освіти, батькам, фахівцям обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, студентам, які навчаються дистанційно, студентам під час проведення дослідження.

Результати дослідження впроваджено в практику в роботу закладу дошкільної освіти.

Структура та обсяг бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури (49 найменувань), із них іноземною мовою 2. Загальний обсяг бакалаврської роботи 78 сторінок, із них 55 сторінки основного тексту. Робота містить 2 таблиці та 5 рисунки на 6 сторінках. Робота містить 5 додатків на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ АГРЕСИВНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Теоретичний аналіз проблеми агресивності у дітей старшого дошкільного віку

Проблема агресії як складного і важливого для вивчення психофізіологічного феномена викликає значний інтерес у дослідників у різних областях знань. Вивченню агресії і агресивної поведінки присвячена велика кількість робіт в області фізіології і психофізіології, психології та психіатрії, нейробіохімії і психофармакології, соціології та філософії, проте єдиної концепції агресії немає у зв'язку з різницею підходів до цієї проблеми в різних галузях наукових знань.

Діти ростуть у час стрімких змін і руйнування стереотипів, коли усталені моральні норми ще не сформовані.

У зарубіжній науковій методології та практиці агресивна поведінка людини розглядається в рамках інстинктивістського (З. Фрейд, К. Лоренц та ін.), біологічного (В. Гесс, Р. Джекобс, С. Меднік, Д. Олдс та ін.), фрустраційного (Дж. Доллард, Л. Дуб, Н. Міллер та ін.), когнітивного (Л. Берковіц, Л. Ерон, Д. Зілманн, Л. Х'юсманн та ін.), соціального (А. Бандура, А. Басс, Р. Берон, Д. Річардсон, Б. Крейхі та ін.) підходів, кожний з яких подає своє трактування агресії та агресивної поведінки.

У сучасній психології проблема агресії висвітлена в працях С. Єніколопова, Л. Іванової, А. Налчаджяна, Н. Ратінової, А. Реана, Т. Рум'янцевої, І. Фурманова, О. Хреннікова, В. Павелківа, О. Бовть. Деструктивно-ворожий характер цього явища підкреслювався Н. Алікіною, С. Єніколоповим, Л. Конишевою, В. Степановим, В. Устіною.

Дошкільний вік є важливим для формування і закріплення різних поведінкових актів. Це зазначено у дослідженнях психологів (Л. І. Божович, С. Максименко, Є. Смірнова, А. Реан, В. Холмогорова, В. Кузьменко).

Більшість молодших школярів вчиться і слідує правилам соціальної діяльності і соціальним нормам поведінки, і тому деструктивні реакції значно зменшуються. Не зважаючи на це, у певних дошкільників прояви агресії розвиваються і стають стійкою рисою особистості. Наслідки виявляються в таких формах: деформування особистісного розвитку дітей старшого дошкільного віку та зниження продуктивного потенціалу.

Агресія визначається, як поведінка, яка завдає шкоди іншим людям чи самій людині. Агресія може проявляється різним чином, наприклад, у побитті інших людей, у словесних образах, знущаннях, погрозах, ворожих насмішках, жартах, а також може містити непрямі форми агресії: фізична або словесна (бойкот, вираження обличчя та жестів противника).

Агресія поділяється на 2 фактори:

1. Індивідуальні психологічні фактори: темперамент, характер, самооцінка, стан центральної нервової системи;
2. Соціально-психологічні фактори: сімейна освіта, вплив інших тощо.

Причини агресивної поведінки у дітей:

- перша причина агресивності та яка повинна бути виключена;
- це одне чи інше захворювання центральної нервової системи;
- відсутність основної довіри до світу, досвід старого та розчарування;
- комунікаційна гіпоплазія мовної функції;
- невдоволення необхідністю визнати своїх однолітків та дорослих;
- нездатність правильно висловити власні негативні емоції;
- неможливість конструктивної взаємодії в конфліктних ситуаціях з однолітками та дорослими тощо.

Структура агресії:

- 1) фізична агресія — використання фізичної сили проти іншої людини;

2) вербальна агресія — вираження негативних почуттів як через форму (плач, крик), так і через зміст словесної реакції (прокляття, загрози);

3) непрямая агресія — обхід, спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована;

4) роздратування — це бажання виявити негативні почуття з найменшим порушенням (запалення, грубість);

5) негативізм — опозиційна манера від пасивного опору до активної боротьби проти збалансованих звичаїв та законів;

6) образа — ревності та ненависть до інших до реальних та вигаданих дій;

7) підозрілість — з точки зору недовіри та обережності стосовно людей до віри, що інші люди планують і шкодять;

8) відчуття провини — виражає можливе переконання теми, що він погана людина, яка викликає зло, а також відчуває звинувачення.

Агресія дітей дошкільного віку як своєрідна агресивна поведінка виявляється дуже рано.

Зазвичай існують агресивні прояви дошкільного віку: ситуативна, нестабільна інтенсивність, орієнтація та частота експресії.

Сімейні обставини є однією з найпоширеніших причин агресії дітей. Нарешті з народження дитина залежить від батьків, не тільки фізично, але й емоційно. Серед факторів, що впливають на розвиток агресивності в дитинстві сім'я є важливою першою соціальною групою, з якою взаємодіє індивід. «Сім'я є джерелом соціального наслідування в перші роки життя дитини та дотримання прикладу стосунків. Їхні батьки примирилися з підсвідомим, через механізми ідентифікації та імітації»[44].

Деякі автори вказують на певну залежність агресивності дітей від сімейної структури. «Є дані, які вказують, що агресивні діти походять з багатодітних сімей або неповних. Включаючи дворічних дітей, батьки яких померли до народження та більше вихованих деякими матерями є агресивні, ніж їхні однолітки, у яких є обидва батьків» [42].

Умовно агресія у дітей поділяється на 2 форми — зовнішні та внутрішні. Сутність зовнішньої агресії полягає в тому, що вона спрямована на інших. Вони можуть бути батьками, опікунами, іншими дітьми, тваринами і навіть іграшками.

Дитина виражає своє ставлення кількома способами: усно, жести, фізично.

Примхи, загрози, образливі слова — це прояви зовнішньої агресії. Навіть якщо дитина просто дразнить дорослих або однолітків, батьки повинні звернути на це увагу.

Агресивні жести включають такі дії, як: махання кулаками, замах рукою (спроба вдарити), кривляння, тупіт ногами, передражнювання.

Якщо нічого не буде зроблено, дитина незабаром піде на фізичний прояв агресії. Вона почне боротися, штовхатися, щипати, кусати та дряпати інших.

Агресивні діти дошкільного віку не мають таких навичок, як співчуття та розуміння. Вони не бачать почуттів інших, вони не можуть співчувати і допомогти. Натомість виникає жорстока поразка однолітків.

Варто зазначити, що агресивні діти дошкільного віку зазвичай мають добре розроблений інтелект та логічне мислення. Вони справляються краще за інших із завданнями навчання та гри.

Якщо батьки помічають ознаки агресивної поведінки (зовнішньої чи внутрішньої), потрібно знайти причину. Це єдиний спосіб вирішити ситуацію. Сама по собі (без стороннього втручання) проблема не вирішиться.

Агресія дітей дошкільного віку може бути викликана різними факторами. Однак в основі такої поведінки є лише одна з причин — дитина не відчуває себе комфортно в поточній ситуації. Неможливість змінити саму ситуацію, дитина виявляє невдоволення агресивною поведінкою.

Відповідно до статистики, сімейні проблеми є найпоширенішою причиною не відповідної поведінки дітей старших дошкільних навчальних закладів. В основному, це результат ставлення батьків один до одного.

Сімейні конфлікти є причиною проблем, пов'язаних з поведінкою дітей.

Навіть якщо батьки живуть у мирі та гармонії, але вони працюють занадто багато, це може спричинити невідповідну поведінку. Дитина не розуміє, чому мати і тато проводять без нього стільки часу. Вона знає лише, що не отримує любові та прихильності від близьких людей.

Така поведінка може бути викликана байдужістю батьків до потреб дитини. Наприклад, якщо її прохання та бажання ігноруються, коли думка дитини не враховується, особливо якщо питання важливе для дитини або якщо батьки занадто суворі.

Досить часто батьки помічають, що спокійна збалансована дитина може поводитись незвично, повертаючись з дитячого садка. У таких випадках агресивність дітей дошкільного віку викликається нормальною втомою.

Надмірна інформація та емоції протягом дня іноді мають дуже несподіваний вплив на психіку дитини. Але в цьому випадку дитина так себе поводить рідко. Якщо агресія є постійним станом, причина набагато серйозніша.

«В дошкільному віці реакції хлопчиків відрізняються підвищеною агресивністю та опором, вони частіше, ніж дівчата, використовують вербальну і фізичну агресію стосовно однолітків. Проте у дошкільників обох статей агресія незріла і носить, в основному, безпричинний характер. У хлопчиків семилітнього віку розпад сім'ї призводить до росту ворожості та руйнування» [39, с. 53].

Хлопчики, що виховуються без батьків, відрізняються асоціальною поведінкою, непокорою дорослим. Дівчата, які залишились без батька через розлучення батьків, у підлітковому віці схильні до відкритої агресії. Відмічається, що несприятливі для дитини наслідки розлучення батьків викликані не тільки самим фактом окремого проживання подружжя. Конфлікти батьків до і після розлучення, повторний шлюб, погані взаємини дитини з одним з батьків, погіршують її поведінку [42].

«Агресивні прояви дитини можуть виступати як ревнощі до інших членів сім'ї, найчастіше до братів та сестер. В основі такої агресії лежить

прагнення отримати увагу батьків, суперництво за любов дорослих. Згідно Р. Верону та Д. Річардсон діти проявляють більше фізичної чи вербальної агресії проти єдиного брата чи сестри, ніж проти всіх інших дітей, з якими вони спілкуються. Очевидно, взаємовідношення дитини з братом чи сестрою є визначальними для навчання агресивній поведінці» [12].

Отже, дитина може бути постійним свідком конфліктів, бійок в родині. Ці приклади поведінки «записуються» в її свідомості і стають її власними. Серед особливостей сімейного виховання, що впливають на агресивність дитини, відмічаються наступні: нестача тепла та ласки з боку батьків, поблажливе ставлення до агресії, не зацікавленість дітьми, байдужість до них. Неприйняття дитини, що проявляється у неувважності, жорстокості, уникненні батьками контактів з дитиною, веде до розвитку агресивності, злочинності та емоційного недорозвитку, в той час як «прийняття та любов» породжують у дитині почуття безпеки і сприяють всебічному розвитку особистості.

А. Фурманов визначає агресивність як «готовність до агресивної поведінки».

На його думку, агресивність є однією з вроджених установок, що виражається у прагненні до образливих або насильницьких дій, спрямованих на заподіяння шкоди або знищення об'єкта. Одним з проявів агресії особистості є поведінка або дія, спрямовані на застосування фізичної або психічної шкоди. Агресія — це будь-яка форма поведінки, спрямована на завдання шкоди іншій людині або істоті.

З одного боку, в науці, біологічні механізми, що призводять до агресивної поведінки, були детально описані, а з іншого боку, результати досліджень підтверджують основну роль соціальних чинників для розвитку агресивності. Спроби вирішити цю проблему були зроблені в різний час

3. Фрейд вважає агресію як таку поведінку, яка за своєю природою в основному інстинктивно. Згідно з цим підходом, відбувається агресія, оскільки людські почуття генетично або конститутивно запрограмовані до подібних дій.

Агресивні дії, розлючені напади, вибух гніву, несподівані прояви раптової упертості та одержимості, що виникають в ранньому дитинстві, вже давно вивчені науковцями. Особливу увагу, заслуговує робота знаменитого психоаналітика та філософа Е. Фромма «Анатомія руйнування людини», який присвячений вивченню витоків людської агресивності [45]. Дослідник підкреслює, що люди людини відповідають екзистенціальним потребам, які визначаються особливостями її існування [46].

Надмірне захоплення телевізійних та комп'ютерних ігор, поширення масового повідомлення має значний вплив на створення обізнаності дошкільних дітей. Тому увагу вчених зосереджена на проблемі засобів масової інформації, включаючи телевізійні та комп'ютерні ігри, з свідомістю та поведінкою дітей старшого дошкільного віку. Існує десять механізмів, які використовуються для адаптації до навколишнього середовища, задоволення бажань. Ці механізми працюють з моменту народження. Іншою формою агресії є вороже руйнування, це злостива, поведінка, яка має біль навколо болю. Деструктивність, на відміну від нестримної агресії, не з'являється відразу після народження [3].

На думку вченого, механізм мобілізації агресії існує з початку життя дитини. Деструктивність залежить від сильного неприємного досвіду (надмірного болю або страждання). Тому основна причина ворожечі у молодому віці, а потім перехід до ненависті, гнів, люті - це досвід надмірного невдоволення. «Запобігання такого досвіду — прямий шлях до зниження ворожечі в поведінці дитини» [44].

За словами З. Фрейда, основним механізмом прояву агресивної поведінки є ідентифікація з агресором: дитина розробляє певні особливості об'єкта, і, таким чином, асимілює досвід тривоги; імітує дії агресора; показує агресивну поведінку [44].

С. Русова вважала агресивну поведінку дитини, як один з проявів бойового інстинкту, який сам по собі є позитивним чинником, але за деяких обставин він також може бути придбаний негативним напрямком. «У

здоровому, нормальному розвитку, цей інстинкт є сильним інструментом подолання та індивідуальних та громадських перешкод у житті» [46].

С.Гончаренко, погоджується з вищезгаданою думкою, стверджує, що агресивна поведінка дітей є наслідком негативного ставлення до них, прогалин освіти, вирівнювання їх потреб, відсутності чутливості та поваги, надмірної тяжкості, зловживання покараннями.

Отже, агресивна поведінка — спосіб протесту і привернути увагу до себе» [2]. Агресивна поведінка не тільки визначає ситуацію дитини в системі суспільних відносин, а й розвиток особистості.

Дослідження сучасних науковців із цієї проблеми (О. Бовець, Г.Бреслав, О. Дрозов, О. Дровон, Т. Міцкан, Т. Федорченко та інші) вказують на те, що агресивна поведінка досить стабільна в часі, тому цілком можливо з дитинства це може переходити в стабільну поведінку або антисоціальну. Серед дослідників виникає проблема, що основою агресивної поведінки дітей лежить страх. Зокрема К. Бутернер, відповідно до цього називає дві причини агресивної поведінки: страх перед тим, щоб бути ображеним; страх перед тим, щоб бути атакованим. І чим сильніша агресія, тим сильнішим є цей страхом. Його можна використовувати у досвіді пов'язаним з попередніми травмами.

А. Адлер, причиною агресивної поведінки дітей бачить, що дитина дошкільного віку все ще незріла, невизначена у собі. Дитина намагається компенсувати свою неповноцінність і в результаті прагне досягти переваги за допомогою прямої агресії [42].

Старший дошкільник — це в основному емоційна особистість. Саме тому основними показниками розумового розвитку є риси емоційної сфери, включаючи досвід.

Перш за все, необхідно розділити навмисну та ненавмисну агресію.

Виходячи з того, чи існує агресія з реакцією на розчарування, А. Ратсул радить розрізняти реактивну та спонтанну агресію. Якщо реактивна агресія є відповіддю на ворожість соціального середовища, то друга виникає з бажання

запобігти, пошкодити або образити когось. Реактивна агресія спостерігається у двох напрямках: як відмінна і імпульсна.

Агресія — це мимовільний спалах гніву та люті, безглуздо і швидко зупиняється. Багато психологів вважають агресію вродженою, цілісною характеристикою поведінки, але також визнають, що на агресивних проявах можна контролювати навчання та виховання.

Перший етап орієнтований на емоційний розвиток. Щоб навчити дітей відповідним формам поведінки в конфліктних ситуаціях, спочатку необхідно створити здатність розпізнавати емоції в собі та в інших та навчитися їх контролювати.

Для того, щоб діти усвідомлювали свої емоційні стани (гнів, образу, смуток, радість тощо), потрібно не тільки навчити розпізнавати їх, порівнювати емоції в собі та в інших, а й навчити розуміти причину. Досвід емоцій - це перший крок, який призводить до роздумів.

Другий етап — поведінковий. Завдання, вирішені на цьому етапі, такі: заспокоїти емоційне напруження; вибрати прийнятну форму реагування; порівняти негативні та позитивні функції поведінки.

Третій етап — конструктивне вирішення конфліктів. Останній етап включає: розвиток поведінкових навичок; внутрішню свободу; здатність висловлювати думки та почуття; можливість подивитися на себе.

Отже, проблема вивчення агресії у старших дошкільників нині дуже актуальна у зв'язку з наростаючим напруженням на психіку дітей. Проблема подолання агресивності повинна посідати провідне місце у дошкільних закладах освіти. Агресія — поведінка, яка завдає шкоди іншим людям, істотам чи самій людині. Причиною агресії у старших дошкільників можуть бути різні фактори, але в їх основі лежить те, що дитина не відчуває себе комфортно в поточній ситуації. Для того, щоб навчити дитину долати агресію потрібно орієнтуватися на три основні сфери: емоційний розвиток, поведінковий та конструктивне вирішення конфліктів.

1.2. Особливості психологічного розвитку дітей старшого дошкільного віку

Дитячий вік 5-6 років — це старший дошкільний вік. Це є важливий вік для всебічного розвитку дитини (особистісного, інтелектуального та пізнавального).

У дошкільному віці закладається 90% усіх рис особистості дитини. Вік коли у дитини формується майбутня поведінка, світогляд, характер, те якою людиною стане ця дитина.

Головним для дитини є дорослий, який являє собою зразок соціальних вимог і функцій. Потреба в соціальному оточенні і контакті з зовнішнім світом відбувається не напряму, а за допомогою батьків.

Різниця між прагненнями і реаліями може бути усунена за допомогою сюжетно рольових ігор.

В цьому віці у дитини з'являються свої обов'язки, потреба виконувати вимоги та прохання дорослого, систематизація навчання, самостійне виконання вищезазначеного.

Також важливим фактором розвитку дитини є соціалізація, яка проявляється через вміння спілкуватись з однолітками, пріоритети, цінності, ролі і т.д.

Період коли дитина засвоює найбільше різної інформації і з різних засобів, а найголовніше те, що дитина сама зацікавлена дізнатись більше нового і цікавого, допитливість майже безмежна, головне надати їй цю можливість. Цей період — сензитивний, коли розвиваються всі пізнавальні процеси: мислення, увага, пам'ять, сприйняття, уява. Ці аспекти розвиваються і разом з тим ускладнюється ігровий матеріал, котрий буде вже більш логічним, інтелектуальним. Дитина мусить думати і міркувати.

На даному етапі розвитку у віці 5-6 років дитина розуміє свій вплив і можливості на свідомому рівні, також розуміє яким чином дорослий буде реагувати на її дії. Використовуючи сюжетно-рольову гру дитина старшого

дошкільного віку відображає різні ситуації, пов'язані з взаємовідносинами, і наслідки прийнятих рішень і виконаних дій. У сюжетно-рольовій грі дитина спочатку дієво, емоційно, а потім й інтелектуально освоює систему людських відносин.

Також дитина вчиться гнучкості, вмінню реагувати на обставини, робити висновки, моделювати статево-рольову поведінку.

Під час сюжетно-рольових ігор дитина потребує друзів або товаришів таких самих дітей як і вона, бо без них гра не має сенсу.

Дитина навчається співпрацювати, керувати або бути під чийось керівництвом, розділяти обов'язки, вчиняти правильно, відчувати себе частинкою чогось, відстоювати власну гідність.

Під час сюжетно-рольових ігор в дитини розвиваються її соціальні почуття, створюються партнерські відносини, збільшується досвід конструктивного (результативного) спілкування.

Під час гри дитина оволодіває мовою спілкування, навчається допомагати іншим і отримувати допомогу, знаходити спільну мову з іншими дітьми, співпраці з іншими дітьми, навчається домовлятися, доводити і обґрунтовувати свою точку зору, оцінювати свої можливості і посідати своє місце серед однолітків. Значною мірою відбувається зміна здатності дитини оцінювати і контролювати свої дії.

Вони стають більш вмотивованими, самооцінка збільшується і набуває обґрунтованого характеру, стає сталою звичка аналізувати і охарактеризувати свої дії у грі та поведінку; збільшується спектр емоцій особливо гамма переживань, які ґрунтуються на своїх досягненнях у грі та морально естетичних проявів.

Гра — це провідна діяльність старшого дошкільника. Вона формує розвиток дитини. Саме вона визначає формування довільної уваги і пам'яті, розвиток розумової діяльності та уяви, соціальний розвиток, розвиток почуттів і вольової регуляції поведінки.

Емоційний фон старшого дошкільника: емоційність стала і спокійна, притаманність тобто відсутність сильних афективних спалахів і конфліктів з які можуть виникати безпідставно без жодних незначних приводів.

Структура емоційних процесів змінюється, коло емоцій стає більшим. З'являється співчуття та співпереживання. Образні уявлення починають мати емоційний характер, а діяльність в цілому стає насиченою.

У мотиваційній сфері формуються нові мотиви. Вони впливають з формування самооцінки та самолюбства. Це мотиви змагання, досягнення успіху, суперництва.

Центральним новоутворенням старшого дошкільника є самосвідомість. Вона формується через значний інтелектуальний і особистісний розвиток. Вона будується на емоційній самооцінці і раціональній оцінці чужої поведінки. Спершу дитина проводить власний аналіз поведінки і дій інших дітей, після цього вчиться оцінювати власні дії, вона аналізує і формує моральні якості та вміння.

Отже, це період статевої ідентифікації і відповідно до неї стилю поведінки. Також у дитини формується власне усвідомлення себе в часі в просторі, дитина знає минуле, розуміє сьогодення і має уявлення про майбутнє. Цей період є надважливий, бо це початкове становлення особистості. Дитина вчиться передбачати наслідки своєї поведінки, самооцінки, розширюється коло емоцій і почуттів і мотивів.

1.3. Ігрова діяльність як засіб психолого-педагогічної роботи з дітьми які мають прояви агресивної поведінки

Ігрова діяльність є одним із засобів корекції агресивної поведінки, яка відповідає віковим особливостям дітей старшого дошкільного віку. В житті дитини гра посідає провідне місце.

У психології і педагогіці гра, як діяльність відіграє велике значення в розвитку дитини дошкільного віку. Під час гри в дитини розвивається уява про навколишній світ і відношення між людьми, формуються різні вміння і навички. В той же час дитина в процесі гри може проявити себе як особистість, виразити свої емоції і відношення до навколишнього світу, і вчитись сприймати відношення оточуючих до себе.

Під час використання ігрової діяльності слід пам'ятати про три спекти: пізнавальний, емоційний і вольовий.

Під час використання ігрової діяльності для коригування агресивної поведінки у дітей старшого дошкільного віку, потрібно підбирати ігри таким чином, щоб вони вплинули на зменшення і подолання агресивності. До комплексу ігор мають входити: комплекс спрямований на відображення дітьми почуття злості та агресії в помірних проявах; під час ігрової діяльності обов'язково повинне відбуватись навчання дітей розрізняти та впізнавати емоції і почуття, а також контролю свої власних емоцій та почуттів; під час добору ігор для коригування поведінки необхідно щоб вони спонукали розвиток емпатії, співчуття і довіри; необхідно щоб ігри формували навички спілкування дитини, а також співпрацювати і взаємодіяти з однолітками та дорослими.

Засоби ігрової діяльності загалом виокремлюють і поділяють на п'ять груп: мовні, логічні, інформаційні, математичні, матеріальні. Для початку розглянемо ігрову діяльність для кожної групи.

Мовні ігрові засоби. Ігри використовують двох напрямків природні та штучні. У дитинстві головним засобом розвитку мови є гра. Саме граючи діти

розширюють і збагачують свій словниковий запас, а також легко сприймають нові слова. Розвиток природної мови сприяє в багатьох спеціальних іграх: «слова», «продовж ряд слів», «назви загальне слово», «назви слова з цієї групи», «алфавітні слова», «вгадайте слово», відома гра «ерудит» тощо. Загалом, штучні мовні ігрові засоби використовуються в багатьох іграх. Одним з прикладів штучної мови є звична колода карт, шашки, шахи, нарди: «Грандмейстер пішов Е2-Е4». Також сюди можна віднести музику.

Логічні ігрові засоби. Більшість ігор потребують використання логіки, іноді досить складної. Наприклад різні уподобання, коли дитині потрібно прораховувати свої кроки. Одночасно гра в дитинстві має великий вплив і сприяє розвитку дитячої логіки, тобто логічного мислення. Для прикладу можемо навести, різноманітні головоломки, кубик рубик, ігри-квести та інші комп'ютерні ігри тощо.

Інформаційні ігрові засоби. Завжди ігри та іграшки були суттєвою допомогою, а останнім часом стали набагато поширенішими за допомогою інформаційних інструментів, які люди використовують щоденно - комп'ютери, смартфони, різноманітні гаджети які мають доступ до інтернету. Це різноманітні види інформації, що використовується для цієї гри (книги, засоби масової інформації тощо, інтернет сторінки та інше).

Математичні ігрові засоби. Математичні інструменти також можуть використовуватися на заняттях, пов'язаних з грою. Наприклад, їх можуть використовувати для підрахунку балів, проведенню арифметичних дій, заходів тощо, хоча, ці ігрові засоби використовуються набагато рідше в порівнянні з іншими.

Матеріальні ігрові засоби. При використанні матеріальних ігрових засобів, слід зазначити, що гра повинна бути обмеженою (принаймні психічно) простором: шаховою дошкою, столом для гри, кінотеатром, цирком, стадіоном, екраном комп'ютера, стільцями. Якщо мова йде про матеріальні об'єкти, що використовуються для гри, вони розділені: що стосується коштів, жетонів, фішок, які спеціально розроблені для ігор; кошти для розрахунку в

імпровізованих іграх - обмін об'єктами в грі, але слід зазначити що матеріальні об'єкти, створені для іншої мети, також можуть використовуватись для гри.

Діти часто використовують для ігор імпровізовані предмети з повсякденного життя, щоб грати як іграшками. Так, будь яка річ може перетворитись на іграшку. Наприклад звичайна гілка бути шаблею, мітла може бути конем на якому дитина буде стрибати, тощо. Діти дошкільного віку можуть перетворити будь що в іграшку, або перетворити одну іграшку в іншу і гратися нею з новими можливостями. Це означає, що існує «заміна гри». Під час гри дитина навчається застосовувати різні об'єкти за різними призначеннями, переважно надаючи їм властивостей іншого об'єкта, тим самим розвиваючи свою уяву.

Однак можливість використання суб'єкта як замітника обмежена: предмет який дитина використовує для заміни повинен бути якимось загальним, і чимось нагадувати інший, такі можливості не є безмежними. На думку психологів, дитині дошкільного віку краще грати з геометричними персонажами. Під час гри дітей у навчальному кабінеті, вони зазвичай використовують звичайні предмети, які були зроблені для іншої мети (зошити, ручки, фломастери, лінійки, олівці та ін.). Але діти сприймають їх як іграшки.

Наприклад, збирання, колекціонування. Коли збирання не має жодної наукової чи мистецької цінності, то це просто якась гра. Потім збирані предмети стають іграшками: вкладки, поштові марки, купюри, монети, мітки сірників тощо. Звичайно, є і матеріальні об'єкти, які спеціально розроблені для ігор, але їх не можна назвати «іграшками»: шахова дошка з набором тощо для театральних реквізитів.

Отже, засоби ігрової діяльності є ресурсними для дітей дошкільного віку, адже через провідний вид діяльності — гра, у якій діти набувають досвід, відпрацьовують різні моделі поведінки, пізнають світ та розкривають себе.

Висновки до першого розділу

Здійснивши аналіз наукових джерел з проблеми агресивності у дітей старшого дошкільного віку можна зробити висновок, що проблема є актуальною.

В наші дні соціально-економічні зміни призводять до зростання агресивності, оскільки діти в більшості випадків транслиують і відображають емоційний стан дорослих. Особливості старшого дошкільника з агресивною поведінкою: низький рівень самоконтролю, неадекватна самооцінка, низький розвиток інтелекту, погані комунікативні навички і підвищена збудливість нервової системи.

Старший дошкільний вік важливий період у розвитку дитини, який формує майбутню поведінку, світогляд та характер. Це найголовніший вік для становлення особистості.

Центральним новоутворенням старшого дошкільника є самосвідомість, яка будується на емоційній і раціональній оцінці чужої поведінки. У дитини з'являються обов'язки, які вона повинна виконувати, самостійне виконання вищезазначеного, систематизація навчання, дитина вчиться передбачати результати своєї поведінки та реакцію дорослих на неї. Гра це провідний вид діяльності дошкільника. Саме за допомогою неї формується довільна увага та пам'ять, розвиток розумової діяльності та уяви, соціальний розвиток, розвиток почуттів і розвиток вольової поведінки.

Одним із засобів корекції агресивної поведінки старших дошкільників є ігрова діяльність. Саме вона займає центральне місце і саме вона є провідною діяльністю дитини. Засоби ігрової діяльності допомагають формуванню різних компетентностей. Основний поділ засобів ігрової діяльності: мовний, матеріальний, логічний, інформаційний, математичний. З метою ефективної взаємодії доцільно комбінувати кожен гру з різних видів ігрових засобів, оскільки всі вони є необхідними для розвитку дитини.

У наступному розділі нашої роботи була розроблена та апробована корекційна програма щодо подолання агресивності дітей старшого дошкільного віку, основою для корекційної програми стали засоби ігрової діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Організаційно-методичне забезпечення діагностувального етапу експериментальної роботи

У дослідженні взяли участь 40 респондентів, це діти старшого дошкільного віку, які були об'єднанні у дві групи КГ та ЕГ.

Метою емпіричного дослідження є теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити засоби ігрової діяльності щодо подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку.

Ключовим питанням психологічної діагностики, виступає відбір методик особливо доказових, валідних і придатних в практичному застосуванні методик.

Вибір методів психологічної діагностики базувався на міркуваннях схожості методик між собою, і в той же час їх різної спрямованості.

Структура даного психодіагностичного дослідження містить три основні етапи:

- підготовчий;
- проведення експериментального дослідження;
- аналіз і інтерпретація результатів (підготовка психодіагностичного висновку).

На першому (підготовчому) етапі здійснюється збір відомостей про дітей. Під час підготовчого етапу були вирішено три важливі задачі:

1. Підготовка матеріалу для емпіричного дослідження рівня агресивності у дітей дошкільного віку;
2. Формування експериментальної та контрольної групи;
3. Підготовка діагностичного матеріалу у вигляді методик.

Проведена теоретична підготовка щодо використання методологічного інструментарію дозволяє перейти безпосередньо до дослідження рівня агресивності у дітей дошкільного віку.

Для перевірки гіпотези й розв'язання поставлених завдань у роботі були використані наступні емпіричні методи дослідження:

- 1) схема спостереження за поведінкою дитини (Додаток А);
- 2) тест тривожності (Р.Теммл, М.Доркі, В.Амен);

Методика була розроблена для визначення рівня тривоги в старшого дошкільника. Експериментальний матеріал — 14 малюнків, кожен з яких відображає конкретну ситуацію для старшого дошкільника. Кожен малюнок виготовлений у двох варіантах: для дівчини та для хлопчика. Кожен малюнок доповнюється двома зображеннями голови дитини, що точно відповідає контурам обличчя на малюнку. Одне з двох зображень посміхається обличчям. Розмова відбувається в окремій кімнаті. Показуючи малюнок дитині, дослідник дає інструкції.

Аналіз результатів тестів.

Кількісний аналіз. Виходячи з даних протоколу, розраховується індикатор тривоги дитини (ІТ), що дорівнює відсотку емоційно негативного вибору (сумне обличчя) до загальної кількості малюнків (14): $Це = (\text{кількість емоційних негативних виборів} / 14) * 100\%$.

Залежно від рівня індикатора тривоги, діти поділяються на 3 групи:

- високий рівень тривоги (вище 50%);
- середня тривожність (від 20 до 50%);
- низька тривожність (від 0 до 20%).

Відповідь кожної дитини аналізується окремо. Висновки зроблені щодо можливого характеру емоційного досвіду дитини в цій ситуації. Малюнки з негативним емоційним вибором: № 4 («Одяг»), № 6 («Лежачи наодинці»), № 14 («Їжа в самотності»). Діти, які роблять негативний емоційний вибір у таких ситуаціях, ймовірно, матимуть найвищий показник тривоги. Діти, які роблять негативний емоційний вибір у ситуаціях, представлених на малюнках: № 2

(«Дитина та мати з дитиною»), № 9 («Ігнорування») та № 11 («Набір іграшок»), швидше за все матимуть високий або середній показник тривоги. Як правило, найвищий рівень тривоги виявляється в ситуаціях, що моделюють стосунки дитини-дитини («Весело з молодшими дітьми», «Предмет агресії», «Грати зі старшими дітьми», «Агресивна атака», «Ізоляція») . Значно знижує рівень тривоги на малюнках, які моделюють стосунки дитини-дорослий («Дитина та мати з дитиною», «Догана», «Дитина з батьками») та в ситуаціях, які моделюють щоденну діяльність («Одягання», «Сплячи наодинці», «Колекція іграшок», «Їжа в самотності»).

3) Методика самооцінки емоційних станів «Термометр».

Методика розроблена Н. Фетіскіним і призначена для виявлення емоційних станів «тут і зараз». Вона може використовуватися у процесі навчальних занять і трудової діяльності. Перевагою методики є швидка фіксація станів у їх динаміці.

Шкали термометра відповідають таким емоційним станам: захопленому, радісному, світлому, спокійному, урівноваженому, байдужому, нудному, дрімливому, роздратованому.

Інтерпретація даних.

Розташування знака до 36°C відповідає слабкій вираженості, від 36 до 37 °C — середній вираженості, від 37 до 38 °C — високій вираженості, а від 38 до 39 °C — дуже високій вираженості даного емоційного стану. Перед вами на бланку зображений термометр, на якому є кілька шкал, відповідних тому або іншому емоційному стану. Поділки на шкалах відповідають тому чи іншому рівню стану. Відзначають будь-яким знаком на цій шкалі термометра «температуру» наявну в даний час.

4) Методика «Руки» Е. Вагнера.

Піддослідний слухає запитання і не впевнений у своїй відповіді, вагається, йому пропонується запитання: «Як ви думаєте, що ця людина робить цією рукою? Назвіть усі варіанти, які ви можете собі уявити». Що стимульний матеріал – дається стандартних 9 рук та одне без зображення, в

якому їх просять уявити пензлик в руці та описати дії, які він може уявити самотійно. Зображення представлені у певній послідовності та положенні. Що стосується розмитої відповіді, то просять пояснення, запитують: «Гаразд, що ще?», але не надають жодних конкретних відповідей. Ви можете тримати карту в будь-якому положенні. Кількість варіантів відповідей на карту не обмежена. Доцільно отримати чотири відповіді. Якщо кількість відповідей менша, визначити, чи є ще щось сказати про це зображення руки, і, наприклад, у протоколі, з одним варіантом відповіді, його значення додається до знаку *4, це те, що це не є альтернативною відповіддю, яка оцінюється в чотирьох пунктах замість одного. Важливо, щоб у всіх можливих випадках, щоб максимально зменшити невизначеність відповіді, заповніть зміст твердження, як «хтось, хтось, хтось» тощо.

Обробка результатів.

При обробці отриманих результатів відповідь кожної сутності називається однією з 11 категорій.

Агресія (А). Рука сприймається як домінуюча, активно відображає кожен об'єкт, який має агресивний ефект (защемлення, дає удар, натискає на комаху, готовий до удару тощо).

Вказівки (В). Рука бере участь у імперативному персонажі: веде, направляє, перешкоджає, переважає над іншими людьми (конденсує оркестр, дає інструкції, читає лекцію, вчитель каже студенту: «Іди геть», поліцейський зупиняє машину, тощо).

Страх (С). Рука виступає жертвою агресивних проявів іншої людини або прагне захистити когось від фізичних впливів, те, що спричиняє травму. Ця категорія також містить відповіді, які містять тенденцію проти агресії (кулак стискається, але не для удару, піднята рука, рука, перехоплює удар тощо).

Емоційність (Е). Рука виражає любов, позитивне емоційне ставлення до інших людей, бере участь у дії, виражає почуття, позитивне ставлення, доброту (дружнє рукостискання, погладжує по плечу, рука, яка гладить тварину, дає квіти, обійми тощо).

Спілкування (К). Рука бере участь у комунікативних ефектах: звертається до когось, намагається налагодити контакт. Рівність — жест у розмові, мова жестів, показує шлях тощо.

Залежність (З). Рука висловлює підпорядкування іншим людям: бере участь у комунікаційній кампанії на посаді «знизу», успіх якого залежить від дружнього ставлення іншої сторони (прохання, солдат приділяє офіцеру честь, школяр підняв руку до питання).

Демонстрація (Д). Рука бере участь у чітко демонстраційній дії (показує «ОК», захоплюється манікюром, показує тіні на стіні, танцює, грає на музичному інструменті тощо).

Інвалідність (І). Рука пошкоджена, деформована, хвора, не в змозі діяти (поранена рука, зламаний палець тощо).

Опис (О). Ця категорія містить описи руки без вказівки на її дії (вільна рука, красива рука, дитяча рука, рука хворих тощо). Протокол вказує: перший стовпець вказує номер картки. По-друге, перша відповідь на карту була надана за лічені секунди. У третьому всі відповіді теми надаються. У четвертому категоризації результатів. Якщо експериментатор повинен звернутися до об'єкта з поясненнями, це рекомендується.

5) Шкала агресивності Р. Orpinas, R. Frankovski вимірює поведінку дітей, котра може призвести до психологічної та фізичної травматизації інших дітей. Шкала передбачає отримання інформації про частоту прояву прямих форм фізичної (удари, штовхання тощо) і вербальної (сарказм, образа, погроза) агресії та гніву (легкість виникнення гніву тощо), котру надають експерти, в ролі яких виступають педагоги. З метою уникнення часових викривлень у відповідях, експерти надають інформацію про поведінку дітей на протязі останніх 7 днів. Вони ранжують відповіді за шкалою від «0» до «6 і більше разів».

У дослідженні взяли участь 40 респондентів старшого дошкільного віку, які були розділені на дві групи КГ та ЕГ.

Метою емпіричного дослідження є теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити засоби ігрової діяльності для подолання агресивності у старших дошкільників.

Третій етап аналіз і інтерпретація результатів (підготовка психодіагностичного висновку).

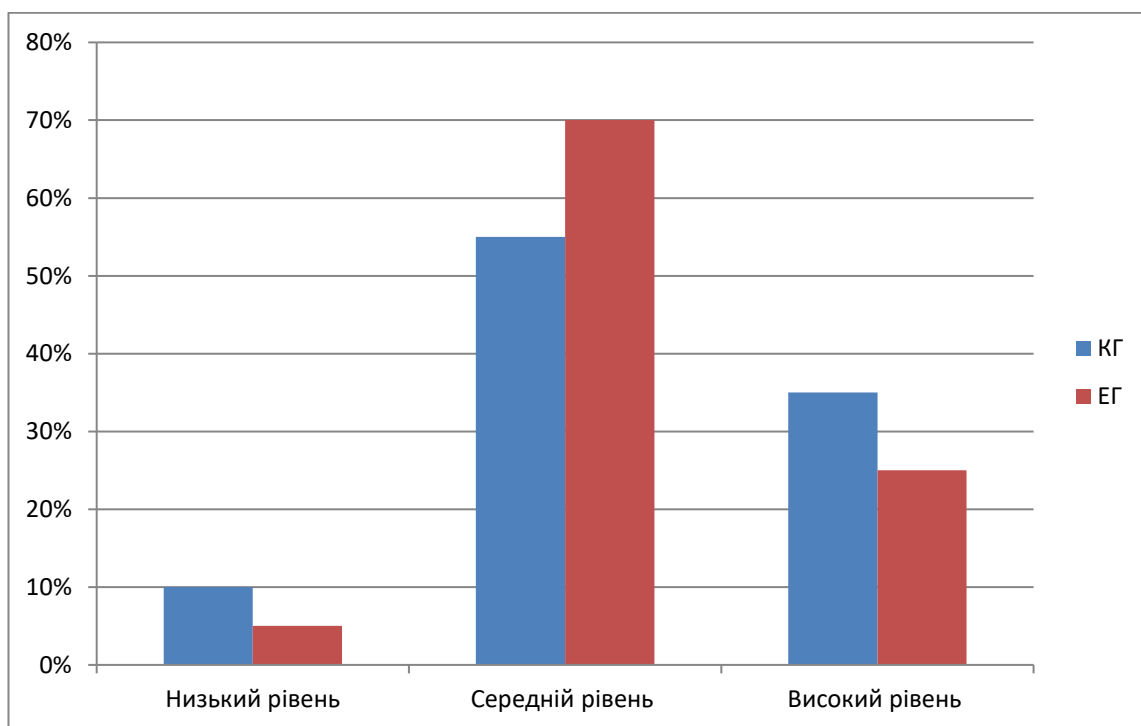

Рис. 2.1 – Аналіз результатів емпіричного дослідження за схемою спостереження за поведінкою дитини

Згідно аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено, що у більшості респондентів, як КГ так і ЕГ середній рівень агресивності, тобто виявлено такі показники низький рівень – 10%, середній рівень 70%, високий рівень – 20%.

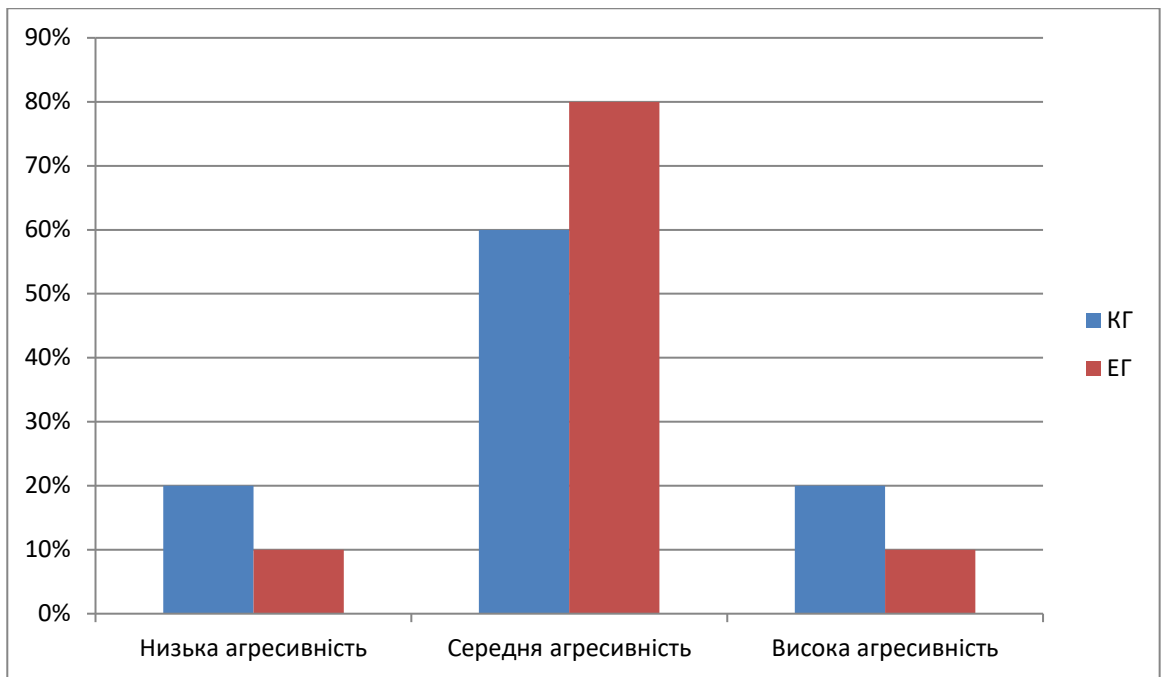

Рис. 2.2 – Аналіз результатів емпіричного дослідження за методикою малюнок неіснуючої тварини

Завдяки результатам дослідження можна виявити критерії агресивної поведінки: часто втрачає контроль над собою, часто сперечається, проявляє вербальну агресію до дорослих, часто відмовляється виконувати правила, часто навмисно дратує людей, часто звинувачує інших у своїх помилках, часто сердиться і відмовляється зробити що-небудь, часто заздрисний, мстивий, чутливий, дуже швидко реагує на різні дії оточуючих (дітей і дорослих), які нерідко дратують її.

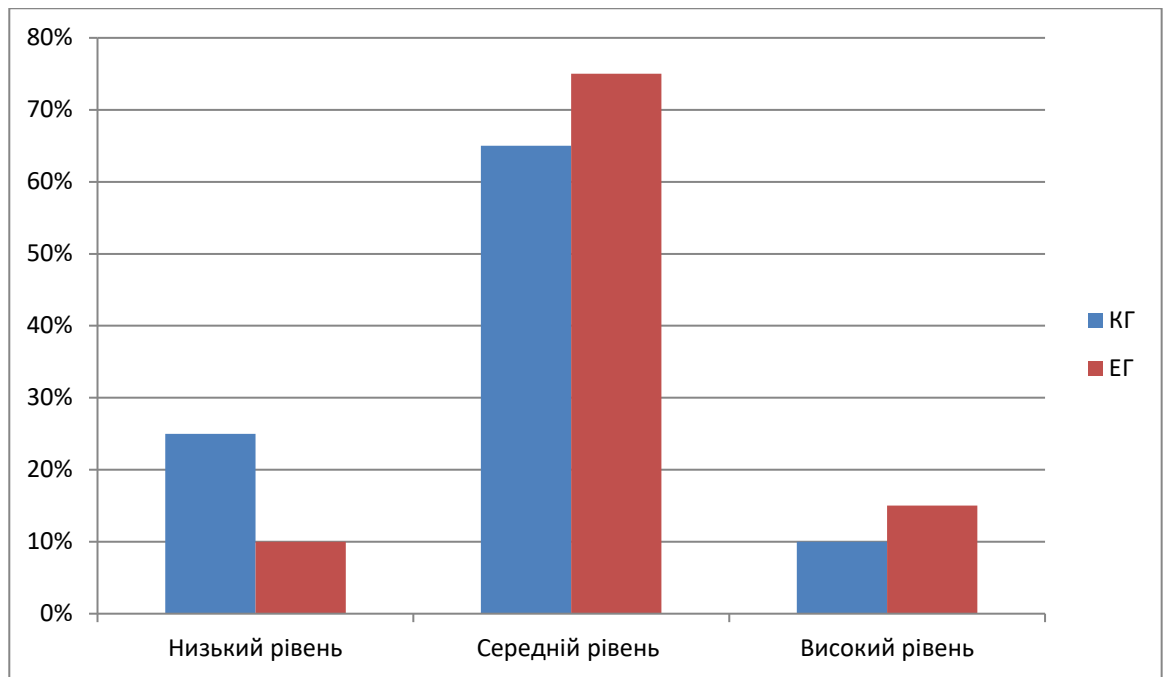

Рис. 2.3 – Аналіз результатів емпіричного дослідження за методикою Тест тривожності (Р.Теммл, М.Доркі, В.Амен)

Згідно аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено, що більшості респондентів середній рівень агресивності за методикою колір в малюнках, тобто виявлено такі показники низький рівень – 25%, середній рівень 65%, високий рівень – 10%.

Кольори розділені на головні (червоний, синій та жовтий) та додаткові (зелений, помаранчевий, фіолетовий). Червоний - колір життя, сонце, вогонь, «спалювання» - почуття небезпеки, чіткий гнів, запальні реакції, сильна емоційна обізнаність, надмірна чутливість, потреба в теплі - все це притаманне червоним кольором. Помаранчевий колір являє собою радість і щастя, пов'язані з афективною, емоційною реакцією. Іноді помаранчевий вказує на наявність несподіваної ситуації. Це сприятливо впливає на людину, яка страждає на депресію або сприйнятливо до надмірного песимізму. Жовтий може висловити радість, веселощі, тривогу, інтелектуальні тенденції, може позитивно впливати на навчання та набуття професійних навичок. Зелений - найпоширеніший колір у нашій природі. Зелений - колір емоцій, новини про життя, мир, почуття безпеки. Це вказує на бажання наполягати на власному,

підтвердженні, готовності домінувати. Синій і синій приносять почуття світу та нескінченності, тиші, розслаблюють людину, добре відображають емоції, що керуються, і готовність вийти з ситуації. Занадто активні діти вчаться краще з синім кольором. Фіолетовий, бузкові кольори відображають внутрішню, емоційну прихильність людини. Ви можете спостерігати ідентифікацію об'єкта з малюнком, намальованим у цьому кольорі. Фіолетові цінності - це також прагнення до духовного контакту, єдності. Рекомендується використовувати комбінацію жовтого та фіолетового в колажі, який можна повісити над столом, в якій готуються уроки — це збільшить сприйняття навчальної інформації. Браун вказує на необхідність безпеки та контакту. Білий — це колір пасивності, порожнечі, знеособлення або втрата контакту з реальністю. Сірий відображає невинну, депресію, залишення, емоційну паркан. Чорний виражає депресію, депресію, гальмування та замок, відчуття неадекватності, самотійно, що символізує невідоме, може бути проекцією темних думок чи страхів.

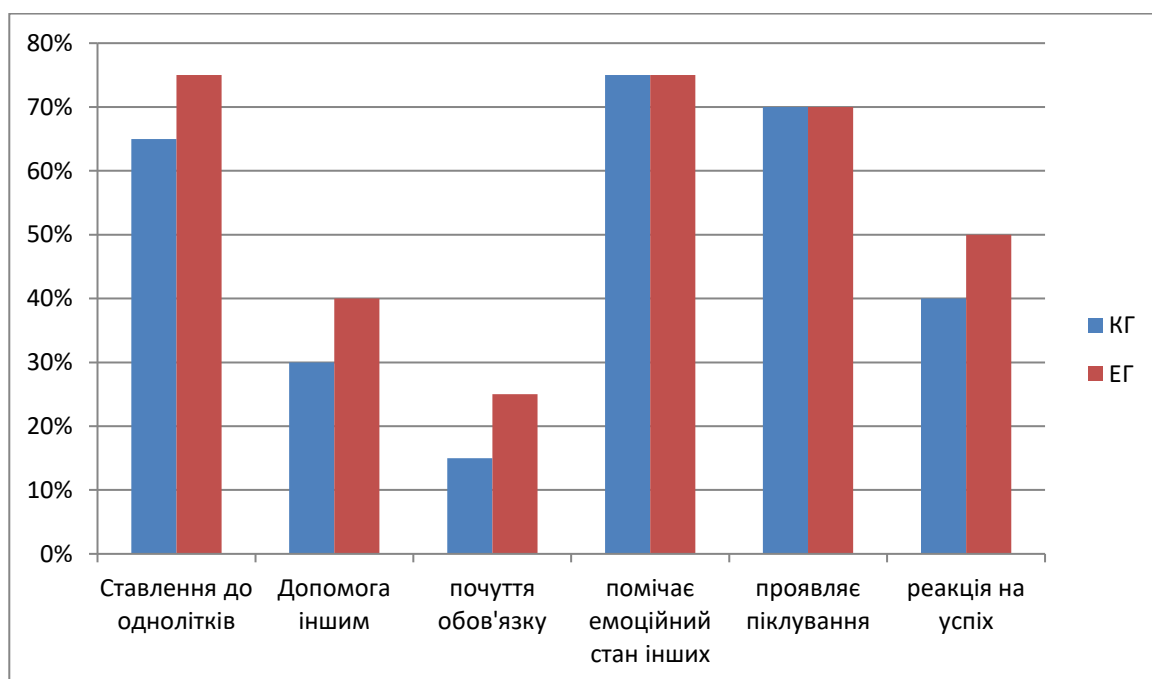

Рис. 2.4 – Аналіз результатів емпіричного дослідження за методикою самооцінки емоційних станів «Термометр»

Завдяки аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено такі фактори як ставлення до однолітків 65% досліджуваних мають позитивний рівень, допомога іншим 30% мають позитивний рівень, почуття обов'язку 15% мають позитивний рівень, помічають емоційний стан інших 75% мають позитивний рівень, проявляють піклування 70% мають позитивний рівень, реакція на успіх 40% мають позитивний рівень.

1. Коли дитина лікує однолітків (байдуже, рівномірно, негативно) дає комусь перевагу і чому;

2. Надає допомогу іншим і з якої причини (на прохання однолітків, для дорослих пропозицій); як вона це робить (охоче ефективна допомога; неохоче, формально; це починає допомагати з ентузіазмом, але швидко набридає тощо);

3. Виявляє почуття обов'язку для однолітків, молодших дітей, тварин, що виражається та в яких ситуаціях;

4. Помічає емоційний стан другого в таких ситуаціях, оскільки він реагує на нього;

5. Незалежно від того, чи піклується про однолітків, молодших дітей, тварин та як (час від часу, епізодичні) це змушує піклуватися дитину про інших;

6. Коли реагує на успіх і невдачу інших (байдужа, неадекватно реагує, заздрить успіху іншої дитини чи насолоджується її невдачею).

Таблиця 2.1

Аналіз результатів емпіричного дослідження за методикою «Руки» Е. Вагнера (констатувальний етап експерименту)

Рівні	Результати емпіричного дослідження КГ	Результати емпіричного дослідження ЕГ
Низький рівень	25%	10%
Середній рівень	65%	75%

Високий рівень	10%	15%
----------------	-----	-----

Згідно аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено, що більшості респондентів середній рівень агресивності за методикою будинок-дерево-людина, тобто виявлено такі показники низький рівень – 25%, середній рівень 65%, високий рівень – 10%.

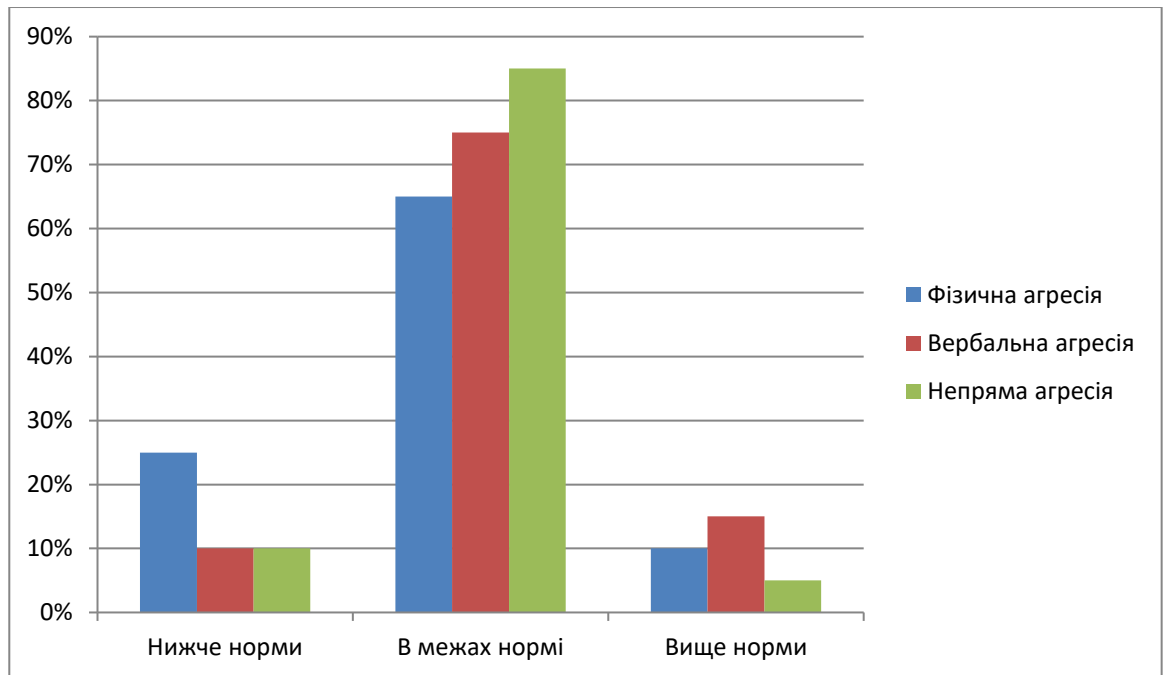

Рис. 2.5 – «Шкала агресивності» (П. Орпінас, Р. Франковскі) (для визначення рівня агресії дошкільників)

Для аналізу малювання використовуються три аспекти оцінки — деталі малювання, їх пропорції та перспектива. Вважається, що деталі малюнка представляють усвідомлення та інтерес старшого дошкільника у щоденній ситуації. Після інтерпретації значення деталей всі малюнки інтегровані. Пропорції малюнка відображають психологічне значення, важливість та цінність речей, ситуацій чи відносин, які безпосередньо чи символічно представлені в кресленні будинку, дерева та людини. Пропорції можна розглядати як співвідношення всього малюнка до заданого паперового простору або як співвідношення однієї частини всього малюнка до іншого. Перспектива показує більш складні міжособистісні стосунки з розумовим середовищем. Під час оцінки перспективи звертається увага на положення

малюнка на аркуші стосовно глядача (вид зверху або знизу), відносного розташування окремих частин малюнка, руху пофарбованого об'єкта. Для кількісної оцінки тесту показники якості згруповані в наступних комплексах симптомів: 1) невизначеність, 2) тривога, 3) недовіра один до одного, 4) почуття неповноцінності, 5) ворожість, 6) конфлікт (розчарування), 7) складність у спілкуванні, 8) депресія.

Кожен комплекс симптомів складається з багатьох оцінених показників. Якщо немає показника, то розміщується нуль у всіх випадках, наявність деяких символів оцінюється залежно від тяжкості. У присутності більшості знаків 1 або 2 балів розміщуються залежно від значення цієї ознаки в інтерпретації індивідуального малювання або всієї цілісності тестових малюнків. Наприклад, відсутність основних деталей людини: око, ніс або рот — 2 бали (труднощі з симптоматичним комплексом у спілкуванні), факт представлення людини в профілі в одному комплексі симптомів — 1 бал. Вираженість симптоматичного комплексу вказує на суму точок усіх показників цього симптоматичного комплексу.

Таблиця 2.2

Аналіз критерія математичної статистики за t-критерієм Стьюдента

№	Група 1 (B.1)	Група 2 (B.2)	Відхилення (B.1 - B.2)	Квадрати відхилень (B.1 - B.2) ²
1	15	12	3	9
2	12	15	-3	9
3	12	12	0	0
4	11	12	-1	1
5	2	14	-12	144

6	2	15	-13	169
7	2	12	-10	100
8	3	14	-11	121
9	4	13	-9	81
10	5	12	-7	49
11	5	11	-6	36
12	6	15	-9	81
13	5	14	-9	81
14	6	15	-9	81
15	4	14	-10	100
16	5	12	-7	49
17	6	14	-8	64
18	12	14	-2	4
19	1	14	-13	169
20	2	5	-3	9
Суммы:	120	259	-139	1357

$t_{кр}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
2.09	2.86

Отримані емпіричні значення t (6.9) знаходяться в зоні значущості.

Згідно аналізу результатів статистичного аналізу дослідження подолання агресивності засобами ігрової діяльності. Було продіагностовано контрольну групу та експериментальну групу на рівень агресивності, завдяки статистичному аналізу, було виявлено, що емпіричні дані $t(6.9)$ знаходяться в зоні значущості.

Етапи зниження рівня агресивності дітей дошкільного віку завдяки засобам ігрової діяльності.

Перший етап орієнтований на емоційний. Щоб навчити дітей відповідним формам поведінки в конфліктних ситуаціях, спочатку необхідно створити здатність розпізнавати емоції в собі та в інших, та навчитися їх. Для того, щоб діти усвідомлювали емоційні стани (гнів, образ, смуток, радість тощо), потрібно навчити бачити та називати їх, порівнювати емоції в собі та в інших, розуміти їх причину. Досвід емоцій — це перший крок, який призводить до роздумів.

Другий етап — поведінковий. Завдання, вирішені на цьому етапі, такі: заспокоїти емоційне напруження, можливість у прийнятній формі реагувати на агресивні реакції, порівняти негативні та позитивні функції поведінки.

Третій етап — викладання конструктивного вирішення конфліктів. Він включає: розвиток конструктивного розвитку поведінкових навичок, внутрішню свободу, здатність висловлюватися, можливість подивитися на себе зі сторони.

2.2. Корекційна програма подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності з високим рівнем агресивності

Завдяки проведеному етапу діагностики, було здійснено аналіз агресивної поведінки у старших дошкільників. Для дослідження впливу засобів ігрової діяльності на подолання агресивності нами було розроблено

корекційну програму: «Подолання агресивності у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності з високим рівнем агресивності».

Мета: знизити рівень агресивної поведінки у старшого дошкільника засобами ігрової діяльності.

Форми і методи роботи: розігрування казок, рольове програвання ситуацій, творчі завдання, бесіди, ігри-комунікації, проєктивні ігри, пізнавальні ігри, арт-техніки, вправи на розвиток пізнавальної сфери.

Оціночний блок.

Мета: виміряти динаміку розвитку і дати загальну оцінку виконаної роботи на подолання агресивної поведінки дошкільнят.

Здійснюється психологом шляхом порівняння результатів діагностики агресивної поведінки на початку втілення програми та в кінці.

Обладнання: великі намистинки, дріт, сенсорні, килимки, пісочниця з піском, дрібні предмети (дерева, кущі, будиночки), кіндер-іграшки, кольорові олівці, папір формату А4 і А3, повітряні кульки різних кольорів, фактури, газетний або кольоровий папір, цукерки, маски левенят, поролонові губки, ємності з чистою водою, гуаш, пензлики, стаканчики з водою для фарб, пластилінова паста яскравого кольору (або солоне тісто, глина, віск), старі газети, два відрізки фольги по 20 см., 10 гудзиків різної форми та величини, музичні інструменти або щось, чим можна видавати звуки (стукати ручкою, шарудіти фольгою, шелестіти пакетом і т.д.), поліетиленові пакети, ножиці, скотч, мотузочки або стрічки.

Структура програми.

1. Тривалість заняття — 25 хвилин.

Форма проведення — індивідуальна з залученням батьків.

Загальна кількість занять — 11.

Заняття проводяться 1 — 2 рази на тиждень, з дітьми, які пройшли попереднє психологічне діагностування.

Схема побудови занять.

1. Початковий етап (зниження напруги, створення позитивної психологічної атмосфери шляхом традиційного привітання, спілкування та комунікативних ігор).

2. Основний етап (виконання вправ, технік на зниження агресивності).

3. Заключний етап (рефлексія, домашнє завдання).

Критерії ефективності програми: виконання діагностичних завдань; дитина вміє називати власні емоції та емоції оточуючих; дитина знає особисті подразники, які викликають гнів; сформовані навички самоконтролю, спілкування у конфліктних ситуаціях; застосовуються навички: вираження гніву в прийнятній формі («Торбинка гніву», «Газетна армія», «Брюс Всемогутній»...); дитина вміє співчувати, співпереживати, довіряти; сформована адекватна самооцінка; розвиток творчих здібностей; взаємодія всіх учасників освітнього процесу (дитина, вихователь, батьки, практичний психолог).

Оцінювання результативності програми «Корекція агресивної поведінки дитини 5 — 6 років» була апробована у закладах дошкільної освіти. Перед тим, як проводити корекційні заняття проводилося комплексне дослідження особливостей дитини, зокрема визначення рівня прояву агресії в дитини з позиції батьків, вихователя, самої дитини.

За результатами діагностування було розроблено корекційну програму та рекомендації для батьків та педагогів щодо подоланні агресивності дітей та реалізації принципів: «системності» та «педагогіка партнерства».

Заняття за програмою проходили в індивідуальній формі з дітьми 5 — 7 років, до участі залучалися батьки.

Після корекційної роботи відбулося зниження показників агресивності, у дітей сформувалася адекватна самооцінка, знизився рівень тривожності.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи результати експериментальної роботи необхідно зауважити, що завдяки проведенню етапу діагностики було розроблено корекційну програму для подолання агресивності засобами ігрової діяльності у дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем агресивності.

Саме розігрування казок, рольових програвань ситуації, творчі завдання бесіди, ігри комунікації, проєктивні ігри, пізнавальні ігри, вправи на розвиток пізнавальної сфери можуть знизити рівень агресивності.

Завдяки результатам дослідження виокремлюються критерії агресивної поведінки, подані нижче.

Дитина часто: стає неконтрольованою (тобто втрачає контроль над собою, своїми думками і діями), починає сперечатись, вважає за можливе і прийнятне лаятися з дорослими, не виконує правила (відмовляється), вважає необхідним навмисно дратувати людей, перекладає свою відповідальність на інших (особливо звинувачує їх у своїх діях, промахах чи помилках), сердиться і не хоче (відмовляється) робити будь що, заздрить іншим.

Миттєва реакція на різноманітні дії оточуючих людей (різних вікових груп як дітей так і дорослих), які призводять до миттєвого роздратування.

Агресивна поведінка є найпоширенішим порушенням серед категорії дітей дошкільного віку. Оскільки, на їх думку, це є самий ефективний і швидкий спосіб для досягнення бажаної мети. Чинників, які впливають на агресивну поведінку дітей є багато, але найголовніший, це модель виховання в родині (гіперопікування та гіпоопікування), повсякденне споглядання сцен насилля, нестабільні соціально-економічні умови родини, індивідуальні особливості дитини, соціально-культурний рівень (статус) сім'ї.

Ознаки агресивності: Напади, гніву, обурення, вибухи злості, дратівливість, не йти на діалог (впертість), бажання домінування, спроби образити іншу людину, принизити її гідність, вперте наполягання на своїх

бажаннях, егоцентризм (небажання розуміти інтереси і потреби інших людей), надмірна самовпевненість, завищена самооцінка.

Під час дослідження агресивної поведінки дітей вікової категорії – старший дошкільний вік, особливу увагу акцентували на таких проявах: бажання домінувати над кимось або всіма; невірноваженість; спонтанність і імпульсивність; самоконтроль та саморегуляція є заниженими; необмірковані вчинки; спалахи необґрунтованих емоцій (гнів, сумніви, роздратування, невпевненість у своїх можливостях і невпевненість у прийнятті рішень, абсолютне або часткове ігнорування сталих правил і норм поведінки, відсутність або знижене почуття страху, відчуття провини чи каяття за скоєні або не скоєні вчинки, неспроможність зрозуміти однолітків, ігнорування їхніх почуттів, несформованість механізму децентрації (вміння поставити себе на місце іншої особи)).

Агресивні діти можуть використовувати різні підходи до прояву своєї агресії: бити, штовхати, смикати, щіпати, кусати інших. Те що вони роблять, часто показує провокаційний характер. Свідомо щось робить повільніше або взагалі не робить, або робить дуже погано і намагається цим спричинити якусь шкоду: дуже повільно одягається, не хоче мити руки, або мие так що після цього потрібно проводити прибирання і усувати наслідки миття рук, намагається вивести дорослого своїми вчинками на крик, почувши крик починає заходитись в істериці очікуючи що дорослий повинен її пестити і заспокоювати.

«Вміння дошкільника подолати агресію», це вміння дитини проводити аналіз ситуації самостійно і свідомо відносно власних дій, тою чи іншою мірою правильно оцінювати наслідки від своєї агресивної поведінки, вміння прикладати зусилля для стримання власної агресії, подолання бажань бути агресивним, вміння гідно вийти з конфліктної ситуації.

ВИСНОВКИ

Тема агресивності у дітей старшого дошкільного віку нині дуже актуальна, оскільки в зв'язку з зростаючою психологічною напругою у дітей старшого дошкільного віку підвищується рівень агресивності.

Агресія визначається, як поведінка, яка завдає шкоди іншим або самому собі. Найбільш розповсюджені причини агресивної поведінки у старших дітей дошкільного віку: відсутність основної довіри до світу, досвід старого та розчарування; невдоволення необхідністю визнати своїх однолітків та дорослих; нездатність правильно висловити власні негативні емоції; неможливість конструктивної взаємодії в конфліктних ситуаціях з однолітками та дорослими тощо.

Для подолання агресії у старших дошкільників важливі такі етапи роботи: емоційний; поведінковий; конструктивне вирішення конфліктів.

Дошкільний вік є важливим для формування і закріплення різних поведінкових актів.

Ігрова діяльність — це провідна діяльність в житті старшого дошкільника. Тому найбільш ефективним засобом для подолання агресивної поведінки у старших дошкільників є ігрова діяльність.

Ігри формують різні якості і вміння у дитини. Поведінка дитини складається з трьох аспектів: пізнавального, емоційного і вольового. Розробка змісту ігор для подолання агресивної поведінки базується на: розробці зони найближчого розвитку, врахування індивідуально-психологічних особливостей дитини, прийнятний мікроклімат групи, єдність діагностики та корекції для аналізу результатів.

Комплекс ігор повинен включати в себе: ігри направлені на корекцію почуття гніву та агресії; навчання дітей розрізняти емоції та почуття, також контролювати їх; ігри на розвиток емпатії; розвиток комунікативних навиків.

Засоби ігрової діяльності загалом виокремлюють і поділяють на п'ять груп: мовна, логічна, інформаційна, математична, матеріальна.

Ігри допомагають формуванню різних якостей та вмінь. Ігри підходять для корекції поведінкових реакцій, оскільки навчають соціальним нормам. Корекція агресивної поведінки має три аспекти: вольовий, пізнавальний і емоційний.

Завдяки аналізу результатів емпіричного дослідження було виявлено такі фактори як ставлення до однолітків 65% досліджуваних мають позитивний рівень, допомога іншим 30% мають позитивний рівень, почуття обов'язку 15% мають позитивний рівень, помічають емоційний стан інших 75% мають позитивний рівень, проявляють піклування 70% мають позитивний рівень, реакція на успіх 40% мають позитивний рівень.

Підсумовуючи результати 40 респондентів старшого дошкільного віку, які були розділені на дві групи КГ і ЕГ та пройшли п'ять методик, дали такі результати: низький рівень агресивності становить 20% дітей, середній рівень становить 70% дітей, а високий рівень становить 10% дітей. Нами зафіксовано велику потребу для дітей старшого дошкільного віку у подоланні агресивності.

Завдяки проведенню етапу діагностики, за результатами якої було розроблено корекційну програму для подолання агресивності засобами ігрової діяльності у дітей старшого дошкільного віку з високим рівнем агресивності.

Саме розігрування казок, рольових програвань ситуації, творчі завдання бесіди, ігри комунікації, проєктивні ігри, пізнавальні ігри, вправи на розвиток пізнавальної сфери можуть знизити рівень агресивності.

Етапи проведеного діагностичного обстеження агресії дитини можуть включати: прохання обстеження; формулювання психологічної проблеми; гіпотеза про причини спостережуваних явищ; вибір методу дослідження; використання методу; формулювання психологічного діагнозу, який також повинен мати прогноз щодо подальшого розвитку дитини; розробка рекомендацій, психологічних програм або розробки з дітьми; діагностична робота з агресивними особистостями.

З самого початку потрібно правильно почати працювати з родиною. Після визнання сімейних стосунків та їх ступеня дисгармонії слід спостерігати, як психічну роботу з агресивними особистостями дітей, як індивідуальними, так і груповими. Однак головну мету слід реалізувати за допомогою індивідуальної роботи з дитиною. Психолог співпрацює з вчителями та батьками. Стратегія та тактика взаємодії з агресивною дитиною змінюється в ході роботи.

Однак агресивні проблеми дітей не можуть бути вирішені ні психологічною службою, ні батьками чи вчителями, якщо вони не поєднують свої зусилля і не розроблять єдину стратегію у створенні особливого освітнього процесу. Лише у випадку всебічного підходу до вирішення проблеми розвитку дітей з агресивною поведінкою є послідовна освіта та коригування їх особистості, що сприяє конструктивному впровадженню потенціалу дітей.

Перед тим, як проводити корекційні заняття проводилося комплексне дослідження особливостей дитини, зокрема визначення рівня прояву агресії в дитини з позиції батьків, вихователя, самої дитини. За результатами діагностування була написана корекційна програма та розроблено ряд рекомендацій для батьків та вихователям. Після проведеної роботи проведено повторне комплексне діагностування, аналіз якого показав, що відбулося зниження показників агресивності, у дітей сформувалася адекватна самооцінка, знизився рівень тривожності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрющенко Т. Формування здоров'я збережувальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку: методичний посібник / Т. Андрющенко. – Тернопіль: Мандрівець, 2016. – 120 с.
2. Ашиток Н. Формування морально-ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку на матеріалі дитячої літератури. Людинознавчі студії. 2017. Випуск 5/37. С. 4–11.
3. Бичковська Г. Агресивна дитина. Запобігання та обмеження проявів / Галина Бичковська // Психолог. – 2018. – N5/6. – С. 32-34.
4. Біркова І. Оволодіння навичками саморегуляції. Опанування агресивних проявів у поведінці : заняття з елементами тренінгу / Ірина Біркова // Психолог. – 2016. – N 21/22. – С. 27-29.
5. Вечірко Н. Профілактика насильницької, жорстокої й агресивної поведінки : заняття з елементами тренінгу / Наталія Вечірко // Психолог. – 2016. – N 9/10. – С. 16-25.
6. Вікова психологія: навч. посібник / О. Алпатова. – К. : НАУ, 2017. – 140 с.
7. Волошенюк О., Мокрогуз О. Батьки, діти та медіа: путівник із батьківського посередництва / За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ: ЦВП, АУП, 2017. 79 с.
8. Вольська М. Причини виникнення агресивної поведінки у дошкільному віці / М. Вольська, А. Мороз // Психологія молодшого школяра : зб. наук.-метод. пр. / Житомир. держ.ун-т ім. І. Франка. – Житомир : Рута, 2016. – С. 23-26.
9. Голінська Т. Арт-терапевтичні впливи на особистість дитини / Т. Голінська // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2016. – No 6. – С. 16–19.
10. Городецька О. Захист психіки дитини-дошкільника від негативного впливу засобів масової комунікації. Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної

науково-практичної Інтернет-конференції (27 квітня 2016 р.). Миколаїв: ОШППО, 2016. С. 17–19.

11. Драгун Я., Косарева Г. (2019). Корекційно відновлювальна робота з дітьми дошкільного віку із сенсорною алалією. Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти, 2019, 59-61.

12. Журат Ю. В., канд. пед. наук, доцент ЧНУ «Особливості дитячо-батьківських взаємин, що впливають на формування агресивної поведінки у дошкільному віці»

13. Задорожна Г. Педагогічні умови правового виховання дітей 5–7 років у взаємодії батьків та закладу освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Держ. заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2018. 271 с.

14. Іванчук С. Виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.08 / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2017. 310 с.

15. Ігнат'єва О. Особливості агресивної поведінки молодших школярів / О. Ігнат'єва, М. Куліш // Психологія молодшого школяра : зб. наук.-метод. пр. / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир : Рута, 2016. – С. 56-60.

16. Казаннікова О. (2018). Психологічний супровід агресивної. Проблеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія*, 39(3), 8–10

17. Калиниченко І., Колесник А. Оцінка показників уваги у дітей дошкільного віку з різним рівнем довільної оперативної пам'яті. //Вісник Одеського національного університету. Біологія. – 2020. – Т. 25. – №. 2 (47). – С. 163-172.

18. Капустюк О. Простір арт-терапії : не все так просто, як здається / О. Капустюк // Практичний психолог: дитячий садок, школа. – 2018. – N 4. – С. 4-9.

19. Карнаухова А. Формування шанобливого ставлення у дітей 5-го року життя до дорослих засобами української казки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. 240 с.
20. Качура О. Інтеграція медіаосвіти в освітній процес закладу дошкільної освіти. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 12. URL:[http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інтеграція-медіаосвіти-в-освітній-процес-закладу-дошкільної-освіти. Вихователь методист дошкільного закладу-№-12-грудень-2017.pdf](http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інтеграція-медіаосвіти-в-освітній-процес-закладу-дошкільної-освіти.Вихователь-методист-дошкільного-закладу-№-12-грудень-2017.pdf)
21. Качура О. Формування медіаграмотності дитини в рамках навчально-виховного процесу дошкільного навчального закладу. Збірник статей П'ятої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (31.03–01.04.2017) / Упорядкував.: В. Іванов, О. Волошенюк. Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 111–124.
22. Кириленко В. Корекційна робота психолога та соціального педагога / соціального працівника з профілактики й подолання агресивної поведінки молодших школярів / Валентина Кириленко //Поч. шк. – 2018. – № 1. – С. 54-57 ; № 2. – С. 50-53.
23. Кирилова О. Поняття "арт-педагогіка" у контексті науково-термінологічного апарату професійної педагогіки / О. Кирилова // Молодь і ринок. – 2018. – № 11. – С. 160–163.
24. Козлова А. Рецепти арт-терапії : специфіка терапевтичного впливу / А. Козлова // Психолог. – 2019. – № 2. – С. 4–11.
25. Колеснікова І. Розвиток медіакультури вчителів у закладах післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2018. 20 с.
26. Колеснікова І. Розвиток медіакультури вчителів у закладах післядипломної педагогічної освіти: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 /

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2018. 292 с.

27. Колісник В. Інтеграція медіа-освітнього простору в діяльність сучасного педагога дошкільного навчального закладу. Практична медіаосвіта: навчання основ медіаграмотності: збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції (29 листопада 2017 р.). Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. С. 218–262.

28. Коропатник М. Медіаосвіта в Україні: історія і сьогодення. Сіверянський літопис. 2016. № 3. С. 159–174.

29. Кравчишина О. Формування готовності майбутніх вихователів до використання засобів медіаосвіти у навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів: дис. канд. пед. наук.: 13.00.04 /ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2018. 299 с.

30. Крутій К. Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма. Запоріжжя: ЛППС, 2016. 160 с.

31. Крутій К., Кузьма І. Діагностика виховних стратегій батьків дитини дошкільного віку щодо попередження проявів девіацій. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 19–28.

32. Кузьма І. Підготовка майбутніх вихователів до формування медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку. Забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти в процесі використання сучасних технологій: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Л. Зданевич, доц. Л. Пісоцької, Н. Миськової. Хмельницький: ХГПА, 2018. С. 164–168.

33. Кузьма І. Формування морально-етичних цінностей дітей старшого дошкільного віку в процесі реалізації медіаосвіти. Людинознавчі студії: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Педагогіка». 2018. № 6/38. С. 219–228.

34. Кузьма І. Формування морально-етичних цінностей дітей старшого дошкільного віку в процесі реалізації медіаосвіти. Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 жовтня 2017 р.). Дрогобич, 2017. С. 160–163.
35. Лисенко С. Використання мультиплікаційного фільму в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу. Практична медіаосвіта: навчання основ медіаграмотності: збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції (29 листопада 2017р.). Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. С. 203–217.
36. Лисенко С. Мультиплікаційний фільм – засіб формування медіаграмотності дошкільників. Збірник статей П'ятої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (31.03–01.04.2017) / Упорядкував.: В. Іванов, О. Волошенюк. Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 138–149.
37. Лозинська С.В. Комп'ютер як засіб розвитку дитини дошкільного віку. Дошкільна освіта в сучасному освітньому просторі: проблеми та перспективи. Збірник тез за матеріалами Всеукр. науково-практичної конференції (23 листопада 2017 року) / гол. ред. Кузь В. Умань: ВПЦ«Візаві», 2017. С. 40–42.
38. Максименко Д. Розвиток розумової діяльності дітей дошкільного віку. Практична психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 192 с.
39. Милютіна Е., Рубель Н. Ребёнок, с которым не соскучишься: Предупреждение конфликтов с детьми/Практикум для родителей и специалистов. – К.: ДИА, 2016. – 220 с.
40. Немцева С. Арт-терапія - розвага та розвиток / С. Немцева // Практичний психолог: дитячий садок, школа. – 2018. – No 2. – С. 31–35.

41. Решетнік В. Українська автентика в арт-терапії / В. Решетнік // Практичний психолог. – 2019. – № 2. – С. 21–26.
42. Руденко А. Ігри і казки, які лікують. – Х.: Вид.група «Основа», 2017. – 208 с.: іл. – (Серія «Для турботливих батьків»).
43. Середа І. (2019). Використання технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі. Інноваційна педагогіка, (10), 63-66.
44. Стреж Л. Пластичні матеріали в роботі з дітьми – К.: 2019. – 152 с.
45. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии в работе с детьми. К.: «Астамир- В», 2018. – 256 с.
46. Тарарина Е. Супервизия в арт-терапии: сложные случаи и деликатные темы в работе психолога. К.: «Астамир-В», 2018. – 352 с
47. Філімошкіна Н. Маленький агресор: 9 відповідей вихователю/Н. Філімошкіна//Практичний психолог. Дитячий садок. – 2018. –Вип.12. – с. 36– 39.
48. Kar V., Kenderla P. Working Memory and Executive Attention: Insights from Developmental Studies and Implications for Learning and Education //Journal of the Indian Institute of Science. – 2017. – Т. 97. – №. 4. – С. 497-510.
49. Mullane J. et al. The development of and interaction among alerting, orienting, and executive attention in children//Child Neuropsychology. – 2016. – Т. 22. – №. 2. – С. 155-176.

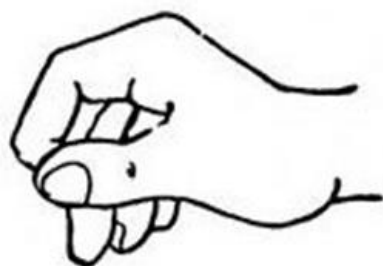
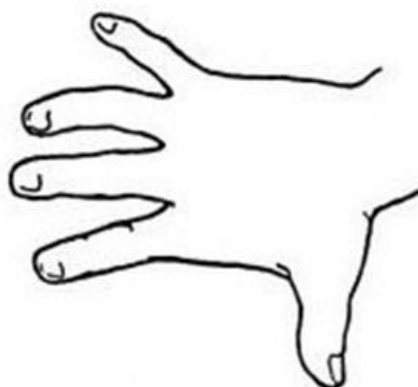
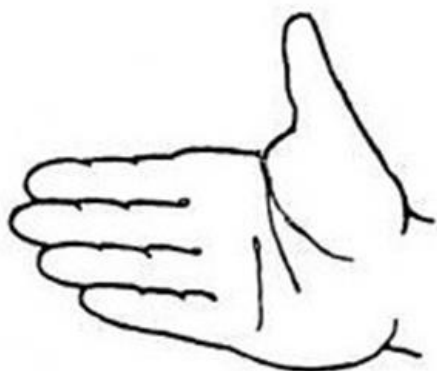
Схема спостереження за поведінкою дитини

Характер порушення поведінки	У чому конкретно проявилось дане порушення поведінки
Агресивність	<p>Фізична: ламає іграшки або споруди; рве книжки; дитина штовхає однолітків, вдаряє однолітків; кусається, плюється;</p> <p>Прихована: щипає інших, говорить образливі слова, коли не чує дорослий;</p> <p>Вербальна: лається, говорить образливі слова; говорить нецензурні слова;</p> <p>У вигляді загрози: замахується, але не вдаряє; лякає інших;</p> <p>В міміці: стискає губи; червоніє, блідне; стискає кулаки;</p> <p>Як реакція на обмеження: чинить опір при спробі утриматися від агресивних дій; перешкода стимулює агресивна поведінка;</p> <p>Спрямована на себе: кусає, щипає себе; просить себе вдарити ще раз;</p>
Запальність	<p>У фізичних діях: несподівано для всіх кидає гру; може розірвати посібник, книгу, малюнок; плюнути;</p> <p>У промові: може несподівано грубо відповісти; сказати нецензурне слово.</p>
Негативізм	<p>У фізичних діях: робить все навпаки; насилу включається в колективну гру;</p> <p>Відмови: відмовляється від цікавої для всіх діяльності;</p> <p>Вербальний: говорить часто слова «не хочу» чи «не буду»;</p>
Демонстративність	<p>У рухах: відвертається спиною, перебільшує руху на заняттях;</p> <p>Як орієнтація на власний стан і поведінка: прагне звернути на себе увагу заважаючи організації заняття; робить щось навпаки, спостерігає за реакцією інших;</p>
Образливість	<p>Як реакція на перешкоду: ображається при програші в грі;</p> <p>В міміці: невдоволений вираз обличчя, плаче;</p> <p>Реакція на оцінку інших: болісно реагує на зауваження;</p>

Конфліктність	<p><i>Активна або реактивна:</i> сам провокує конфлікт; відповідає конфліктно на конфліктні дії інших;</p> <p><i>Внаслідок егоцентризму:</i> не враховує бажань і інтересів однолітків;</p>
Емоційна відгородженість	<p><i>Як емоційна відданість діяльності:</i> входить у приміщення і відразу йде до іграшок; зайнятий своєю справою і не зауважує оточуючих;</p> <p><i>Особливості мовної поведінки:</i> не використовує мову як засіб спілкування; коли говорить, то мова не звернена на співрозмовника;</p> <p><i>Особливості зорового контакту:</i> уникає дивитися в обличчя співрозмовника;</p>
Нерішучість	<p><i>В соціальних стосунках з іншими:</i> уникає ситуації усного опитування на занятті; не відповідає, хоча знає відповідь; відмовляється від провідної ролі у грі;</p> <p><i>Прояв у мові:</i> використовує слова «не знаю», «може бути», «важко сказати»; не відповідає на питання, хоча знає правильну відповідь;</p>
Тривога	<p><i>В міміці:</i> блукаючий, відсторонений погляд;</p> <p><i>У промові:</i> не може пояснити причини уникає поведінки, тривоги;</p> <p><i>У взаєминах з іншими:</i> спить разом з батьками; прагнути бути ближче до дорослого;</p>
Скутість	<p><i>У промові:</i> затинається у мовленні;</p> <p><i>Реакція на новизну:</i> незграбний у новій ситуації;</p>
Егоцентричність	<p><i>Як ставлення до себе:</i> вважає що всі цукерки, всі іграшки для нього;</p> <p><i>У взаєминах:</i> нав'язує свою гру або бажання;</p> <p><i>У промові:</i> часто використовує займенники «я»;</p>
Дефіцит уваги	<p><i>Зміст допомоги дитині:</i> доводиться словесно повторювати завдання кілька разів; потрібне поєднання слів з показом; способу дії;</p> <p><i>У промові:</i> перепитує умови виконання завдання;</p>

<p>Гіперактивність</p>	<p><i>Особливості планування дій:</i> поспішно планує власні дії; <i>Надмірний темп і кількість дій:</i> темп дій; кількість дій надлишково (багато зайвих рухів); діє раніше умовного сигналу; <i>Тривалість:</i> встає на першій половині заняття, коли інші діти ще сидять; <i>Тривалість оволодіння станом:</i> швидко збуджується, повільно заспокоюється після гучної гри;</p>
<p>Нерозуміння складних словесних інструкцій</p>	<p>Плутає або пропускає послідовність дій по словесної інструкції дорослого:</p>
<p>Нерозуміння простих словесних інструкцій</p>	<p>Орієнтується на наочний зразок поведінки або дії дорослого, а не на пояснення завдання;</p>
<p>Працездатність (розумова)</p>	<p>Швидко втомлюється від завдання, що вимагає розумової активності; втомлюється, коли читає книжку; стає на першій частині організаційного заняття;</p>
<p>Працездатність (фізична)</p>	<p>Швидко втомлюється на прогулянці; втомлюється від фізичного навантаження; втрачає працездатність на першій третині організованого заняття; потрібно варіювання складності завдання, що не потребує розумових зусиль; працездатність коливається протягом дня; чергування підвищеної і зниженої працездатності;</p>

Тест РУКИ Вагнера – діагностика агресивності

План-сітка корекційна програми «Корекція агресивної поведінки дитини 5 – 7 років»

Завдання	Тренінгові дії		Критерії успіху окремих етапів програми
<p>Заняття № 1. Знайомство - 25 хв.</p> <p>Мета: налагодити контакт із дитиною, формувати навички довірливої взаємодії, зниження рівня емоційної напруги, розвиток творчості, фантазії, мовлення, комунікативних навичок.</p>			
Створення позитивного настрою для роботи, налагодження контакту з дитиною	Ритуал привітання Гра «Передай тепло рук»	2 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхалася
Діагностика емоційного стану, настрою, дослідити почуття, хвилювання особистості. Корекція комунікативних проблем, агресивності. Розвиток навичок комунікативної взаємодії, збагатити словниковий запас	Техніка «Виготовлення ляльки-намистинки»	20 хв.	Дитина склала розповідь про себе, використовуючи образ ляльки
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу з заняття» Домашнє завдання	3 хв.	Дитина дала відповідь на поставлені запитання, усміхнена та спокійна

№ 2. Знайомство з казковою країною та її королем - 25 хв.

розвивати емоційний інтелект, самоідентифікація своїх почуттів, способів їх прояву, зняття ролі напруги.

Налагодити тактильний контакт, формувати навички взаємодії	Ритуал привітання Гра «Передай тепло рук»	2 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхалася
Розвиток сенсорики, вивчення правил роботи з піском	Техніка «Мотиваційні ігри з піском»	5 хв.	Дитина вільно, не відчуваючи дискомфорту, працювала з піском
Розвивати емоційний інтелект,	Техніка «Створення країни почуттів»		Дитина створила сюжет на піску,
Ідентифікувати своїх почуття, ввести поняття «міра», створити можливості помітити різноманітність прояву почуттів		15 хв.	відповіла на запитання, розрізнила та назвала почуття, пояснила для чого потрібна «міра» в прояві почуттів
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття»	3 хв.	Дитина зацікавилася, проявила бажання працювати з почуттями

Заняття № 3. Знайомство зі слугою на ім'я Злість - 25 хв.

Мета: познайомити з почуттям-злість, ідентифікувати його в різних проявах у житті, розвивати емоційний інтелект, ввести поняття «неприємні почуття», можливість помітити різновид прояву почуттів.

Розвивати виразність міміки, створити позитивний настрій	Ритуал привітання Гра «Передай посмішку»	2 хв.	Дитина продемонструвала готовність працювати, посміхнулася
Познайомити з почуттям – злість, ідентифікувати його в різних життєвих проявах	Техніка «Подорожуємо країною почуттів»	7 хв.	Дитина розпізнала почуття злості, зазначила її користь та шкоду, зауважила на необхідності міри в прояві.
Зняти емоційну напругу	Танок	3 хв.	Дитина розслабилася, спокійна
Розвивати вміння взаємодіяти з іншими, підтримувати їх; розвивати здатність усвідомлювати особисті кордони та кордони інших.	Обігрування казки «Змова» в пісочниці	10 хв.	Дитина обіграла казку в піску, дала відповіді на запитання
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття» Домашнє завдання	3 хв.	Дитина зробила висновки, спокійна та задоволена
<p>Заняття № 4. Левеня у школі - 25 хв.</p> <p>Мета: зняття емоційної напруги, визначення стратегій взаємодії у сімейних стосунках, усвідомлення стратегій поведінки та їх корекція при необхідності.</p>			

Налагодити тактильний контакт, формувані навички	Ритуал привітання Гра «Передай тепло рук»	2 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхалася
взаємодії			
Розвиток почуттів, мислення. Усвідомлення та впізнавання наслідків творчих та руйнівних вчинків. Передача досвіду, мудрості від старшого покоління молодшому Корекція агресивної поведінки	Казка «Левеня у школі» Інсценування казки	10 хв. 10 хв.	Дитина ознайомила з сюжетом казки, дала відповіді на поставлені запитання, зробила висновок
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття» Домашнє завдання	3 хв.	Дитина спокійна та задоволена
<p>Заняття № 5. Брюс Всемогутній - 25 хв.</p> <p>Мета: зняти емоційне і фізичне напруження, формувати навички відчуття свого тіла, ознайомити зі способами зниження рівня роздратування, відчуття контролю над ситуацією, продовжувати вчитися ідентифікувати свої почуття, емоції.</p>			

Створити позитивний настрій роботи	Ритуал привітання Сюрпризний момент	2 хв.	Дитина продемонструвала готовність працювати, посміхнулася, зацікавилася
Розвивати вміння розрізняти емоційні стани, створити атмосферу довіри та співпраці, закріпити знання про почуття злості, різнобічність її прояву.	Вправа «Портрет агресивної людини»	10 хв.	Дитина намалювала малюнок, співпрацювала з мамою, дала відповіді на поставлені запитання, порівняла бачення почуття злості з позиції дорослого та дитячої
Зняти емоційне і фізичне напруження, формувати навички відчуття свого тіла, ознайомити із способами зниження рівня роздратування.	Вправа «Брюс Всемогутній»	5 хв.	Дитина проявила активність, розслабилася
Зняти м'язову напругу, формувати	Вправа «Вогняний дракон»	5 хв.	Дитина виконала рухи відповідно завданню,
Уміння заспокоюватися через дихання.			емоційно відгукнулася

Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття» Домашнє завдання	3 хв.	Дитина спокійна та задоволена
<p>Заняття № 6. Я і моя команда - 25 хв.</p> <p>Мета: розвивати навички взаємодії в групі, здатність відчувати особисті кордони та кордони інших людей, згуртовувати членів сім'ї, зацікавити нетрадиційними техніками спілкування.</p>			
Розвивати виразність міміки, створити позитивний настрій	Ритуал привітання Гра «Передай по колу посмішку»	2 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхнулася
Розвивати вміння вступати в контакт з іншими учасниками, підтримувати його, розвивати навички відстежувати та адекватно проявляти свої почуття, розвивати здатність відчувати особисті кордони та кордони інших людей.	Техніка «Груповий малюнок на вологому папері»	20 хв.	Дитина проявила бажання та прагнення співпрацювати, емоційно відреагувала, взяла активну участь у процесі створення картини, відповіла на поставлені запитання
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття»	3 хв.	Дитина зробила висновки, спокійна та задоволена

Заняття № 7. Я і мій партнер - 25 хв.

Мета: вчитися прислухатися до себе, своїх реакцій на поведінку партнера, відстежувати і розуміти його невербальні сигнали, розвивати свою чутливість.

Налагодити контакт, формувати навички взаємодії	Ритуал привітання Гра «Передай тепло рук»	2 хв.	Дитина продемонструвала готовність працювати, посміхнулася
Визначення стратегій взаємодії в стосунках: дослідження своїх реакцій на дії іншої людини, а також реакції партнера (в групі/житті),	Вправа «Я і мій партнер»	10 хв.	Дитина разом з мамою намалювала малюнок, проявила зацікавлення у процесі створення сюжету, старалася робити це без коментування,
усвідомлення стратегій поведінки та їх корекція при необхідності			отримала задоволення від спільної роботи. Мама дала відповіді на запитання, зробила висновки

Розвивати емоційний інтелект; гармонізувати внутрішній стан; формувати творчу активність, фантазію; розвивати дрібну моторику руки, впевненість у своїх силах	Техніка «Мрія мого сердечка»	10 хв.	Дитина виготовила серденько, розповіла про свої мрії, бажання
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття»	3 хв.	Дитина спокійна та задоволена
<p>Заняття № 8. Сторони гніву - 25 хв.</p> <p>Мета: знизити рівень агресії, дозволити дитині випустити свої негативні емоції, дати можливість познайомитися з ними, формувати навички самоконтролю.</p>			
Налагодити контакт, формувати навички взаємодії	Ритуал привітання Гра «Відгадай та покажи емоцію»	3 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхнулася ідентифікувала емоційні стани
Вивчити правила роботи з пластиліном.	Ігри – знайомства з використанням різних видів тіста та пластиліну	5 хв.	Дитина вільно працювала з пластиліном (тістом...)

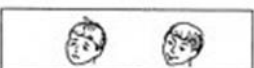
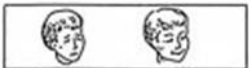

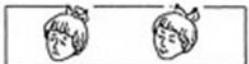

Знизити рівень агресії, дозволити дитині випустити свої негативні емоції, дати можливість познайомитися з ними, розвивати емоційний інтелект	Техніка «Сторони гніву»	15 хв.	Дитина створила власний образ неприємних для неї емоційних станів, розповіла про них, дбайливо відпустила, трансформуючи в те, що дало захист і відчуття безпеки
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття»	2 хв.	Дитина спокійна та задоволена
<p>Заняття № 9. Я – молодець! - 25 хв.</p> <p>Мета: зняти м'язову напругу, виплеснути енергію, знизити рівень агресії, поліпшити контакт дитини зі своїм тілом, навчити дитину контролювати силу своїх емоцій, розвивати впевненість у собі.</p>			
Створити позитивний настрій, сприяти зміцненню сімейних стосунків, учити розуміти почуття інших, надавати підтримку	Ритуал привітання Гра «Добра тварина»	3 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхнулася
Зняти м'язову напругу, виплеснути енергію	Вправа «Газетна армія»	5 хв.	Дитина проявила активність

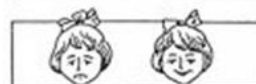
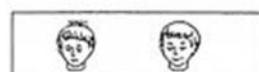
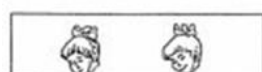
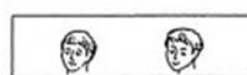
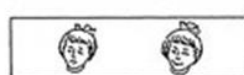
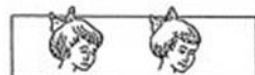
Знизити рівень агресії, зняти м'язову напругу, поліпшити контакт дитини зі своїм тілом	Техніка «Масаж із фольги»	5 хв.	Дитина виконала рухи відповідно завданню
Навчити дитину контролювати силу своїх емоцій	Вправа «П'ять гудзиків»	5 хв.	Дитина проявила бажання та прагнення клацанням пальців запустити гудзики на рівну відстань
Корекція негативного настрою та відновлення сил. Вміння справлятися з гнівом, роздратуванням	Гра «Диби – диби – дух»	5 хв.	Дитина запам'ятала слова «Диби – диби – дух», якими можна користуватися, щоб справлятися зі своїм гнівом
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття» Домашнє завдання	2 хв.	Дитина спокійна та задоволена
<p>Заняття № 10. Зона безпеки - 25 хв.</p> <p>Мета: дати дитині розуміння, що існує безпечний простір, де для неї є місце; розслабити м'язову напругу; трансформувати неприємну ситуацію.</p>			
Створити позитивний настрій	Ритуал привітання	2 хв.	Дитина продемонструвала готовність працювати

Дати дитині розуміння, що існує безпечний простір, де для неї є місце. Створити власний безпечний простір,	Техніка «Будуємо дім»	10 хв.	Дитина використала різні засоби для створення мелодійних звуків, розрізняє характер звучання (веселе, сумне, гучне,
Розповісти про нього			Спокійне, висловила свої думки у системі: дитина – мама, дитина – тато
Трансформувати неприємну ситуацію, знизити рівень тривоги, «переписати» неприємний сценарій із минулого досвіду	Техніка «Таємничі укриття»	10 хв.	Дитина виготовила «капельох-невидимку», дала відповіді на поставлені запитання
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття»	3 хв.	Дитина спокійна та задоволена
<p>Заняття № 11. Чорний капітан – Білий капітан - 25 хв.</p> <p>Мета: вчити адекватно реагувати на різні життєві ситуації, формувати навички взаєморозуміння, підтримки, розвивати критичне мислення, інтегрувати і закріплювати набуті знання та навички в повсякденному житті.</p>			
Створити позитивний настрій	Ритуал привітання	2 хв.	Дитина контактувала з дорослим, посміхнулася

Розвиток відповідальних рис особистості	Казка «Про Чорного та Білого капітанів» Слухання спокійної музики	6 хв.	Дитина ознайомилася з сюжетом казки, дала відповіді на поставлені запитання, зробила висновок
Вчити дитину усвідомлювати та ідентифікувати власні емоційні стани, формувати вміння їх адекватного, конструктивного прояву, розвивати комунікативні навички, вміння висловлювати свої почуття. Узагальнити набуті знання та вміння	Гра в Чорного та Білого капітанів	14 хв.	Дитина активно проявила себе, виконуючи ролі, зуміла передати емоційний стан, почуття героя, використала набуті знання
Формувати довільність поведінки, здатність до рефлексії	Рефлексія заняття Ритуал «виходу із заняття»	3 хв.	Дитина спокійна та задоволена

Тест тривожності (Р.Темпл, М.Доркі, В.Амен)

Шкала агресивності (P. Orpinas, R. Frankovski)

Інструкція. Дайте, будь-ласка, відповідь, як часто ви здійснювали перераховані нижче дії стосовно однокласників або інших дітей. Свої відповіді обведіть кружечком.

№ п/п	Твердження	На протязі останніх 7 днів						
		0 разів	1 раз	2 рази	3 рази	4 рази	5 разів	6 і > разів
1.	Я дразнив інших учнів, щоб розсердити їх	0	1	2	3	4	5	6+
2.	Я бував сердитим більшу частину дня	0	1	2	3	4	5	6+
3.	Я давав здачу дітям, які намагались вдарити мене першими	0	1	2	3	4	5	6+
4.	Я говорив про інших дітей таке, що мої слова викликали сміх у оточуючих	0	1	2	3	4	5	6+
5.	Я підбивав інших дітей до бійки	0	1	2	3	4	5	6+
6.	Я сильно штовхав інших дітей	0	1	2	3	4	5	6+
7.	Я легко сердився на інших дітей	0	1	2	3	4	5	6+
8.	Я затівав бійку, тому, що був сердитий	0	1	2	3	4	5	6+
9.	Я бив кулаком або копав ногою когось	0	1	2	3	4	55	6+

10.	Я обзивав інших дітей	0	1	2	3	4	5	6+
11.	Я погрожував травмувати або вдарити когось	0	1	2	3	4	5	6+